

Den militære trussel mod Danmark 1945-1962

22 · Datidige vurderinger af østlige kapabiliteter

Efterretningstjenesters opgave er at vurdere eventuelle modparters politiske, økonomiske og militære styrke og skønne om – og under hvilke vilkår – denne styrke kunne blive brugt i destabiliserende eller ekspansivt øjemed. Dette giver en principiel opdeling af efterretningsmæssige arbejdsopgaver i kapabilitets- og intentionsanalyser. Generelt kan det siges, at den kolde krig mere end noget andet var efterretningstjenesternes krig, og at tjenesterne gennem løsningen af varslingsopgaven og gennem deres analyser altid havde en indflydelse – undertiden en afgørende indflydelse – på den førte politik. En introduktion til de vestlig efterretningstjenester og deres arbejdsmetoder gives i indledningen til kap. 23, der handler om de datidige vurderinger af Sovjetunionens intentioner.

Opgaven på kapabilitetsområdet består i at erkende de kvantitative og kvalitative faktorer, der betinger dels en stats aktuelle politiske, økonomiske og militære styrke, dels de ressourcer der kan mobiliseres i forbindelse med en mobilisering og under en krig. Vigtige kvantitative faktorer er selvsagt styrkemål med hensyn til personel og militær udrustning, medens afgørende kvalitative faktorer vedrører befolkningernes motivation, uddannelsesstilstand og det militære materiels moderniseringsgrad. Hertil kommer også en række andre faktorer af mere strategisk karakter, så som forbindelseslinjernes kapacitet og eventuelle sårbarhed, alliancerelationer m.m. Det er afgørende nødvendigt at kunne vurdere modpartens evne til at gennemføre militære operationer i krig, idet udfaldet af egen forsvarsindsats – og dermed statens skæbne – kan afhænge af en korrekt vurdering af det rådende styrkeforhold. Det er dette forhold, der navnlig er lagt vægt på i den følgende gennemgang.

Kildegrundlaget for de følgende afsnit om de internationale og danske kapabilitetsvurderinger er primært den i NATO løbende siden 1951 udarbejdede årlige styrke- og kapabilitetsvurdering af Sovjetunionen og satellitstaterne („The Soviet Bloc Strength and Capabilities“, med signaturen SG 161) samt den danske militære efterretningstjenestes periodiske rapporter, kaldet „oversigter“, der især har betydning for vurderingen af udviklingen i Danmarks nærområde. På baggrund af kommissoriet for udredningen er hoved-

vægten blevet lagt på det danske efterretningsmateriale. Denne rapportering til danske myndigheder, der tog mere fast form fra 1949, skete med en vis variation gennem måneds-, kvartals-, halvårs- og årsoversigter. Formentlig som en følge af voksende international spænding blev ugeoversigter almindelige i slutningen af perioden.

Datidige allierede og danske vurderinger af kapabiliteter på strategisk niveau

Økonomi, forbindelseslinjer og forbundsfæller

Medens fascinationen af kommunismen som ideologi og samfundsmodel var på tilbagetog i Europa i slutningen af 1940'erne – i den tredje verden var billedet anderledes – vandt Sovjetunionen til gengæld respekt på det økonomiske og videnskabeligt/ teknologiske område op igennem 1950'erne. Ud over at udgøre en markant militær udfordring søgte Sovjetunionen nu også at profilere sig som en civil stormagt med økonomiske og videnskabelige/teknologiske prætentioner, der ikke stod tilbage for Vestens. Allerede før omverdenen overraskedes af den sovjetiske triumf på satellitområdet („Sputnik“) i 1957 var man i Vesten stærkt fokuseret på de nye udfordringer til den vestlige markedsorienterede model, der udgik fra de sovjetiske økonomiske og videnskabelige aktiviteter. Sovjetunionens og de østeuropæiske satellitstaters økonomiske kontakter til en voksende række af mindre udviklede lande – af de vestlige efterretningstjenester undertiden betegnet „den økonomiske krig“ – blev nøje fulgt. Mange i Vesten var af den opfattelse, at kampen om overherredømmet i verden ville blive ført, ikke med våben men mellem økonomiske systemer.¹ Af samme grund blev de vestlige efterretningstjenester, inklusive den danske, udstyret med økonomisk og teknologisk ekspertise, der kunne følge den nye og uventede udfordring.

På det *økonomiske område* lagde NATO i sine styrke- og kapabilitetsvurderinger fra begyndelsen af 1950'erne vægt på, at Sovjetunionen var selvforsynende med råstoffer, og at den stærkt voksende sovjetiske industri om nødvendigt hurtigt kunne omstilles til militær produktion. Ifølge vurderingen fra 1952 kunne russerne omstille over halvdelen af industrien til krigsproduktion efter påbegyndt mobilisering. Det vurderedes ikke i detaljer i disse rapporter, hvilke konsekvenser en eventuel vestlig indsættelse af kernevåben kunne indebære for den sovjetiske krigsproduktion. Vækstmæssigt var det i 1954 opfattelsen, at Sovjetunionen havde øget sit BNP tre gange i forhold til 1944. I 1956 hedder det, at BNP er øget stærkt det seneste år. Produktionen i 1955 anslås til 35% af BNP i samtlige NATO-lande, og det vurderes at komme op

¹ Jf. for eksempel Harry Welton, *The Third World War. Trade and Industry – The New Battleground*, 1959, s. 1ff.

på 40 % af NATO-landenes BNP i 1960. Medens man i periodens begyndelse ikke turde vurdere, om økonomien kunne støtte en længerevarende storkrig, vurderedes det i 1956, at Sovjetunionen økonomisk kunne klare at føre krig på flere fronter. I 1961 tales om „hurtig vækst“ i økonomien, men BNP målt i dollars er dog fortsat på 35% af NATO-landene. I 1962 vurderedes det, at man i 1968 ville være på 40% af NATO-landene. For hele perioden omtales landbruget som et svagt punkt. I vurderingen fra 1959 fremhæves som svage punkter stivheden i planøkonomien, mangel på arbejdskraft, for tæt koncentration af produktionsfaciliteter og den store transportmæssige afhængighed af jernbanenettet.²

I de *danske* vurderinger af Sovjetøkonomien betegnede den danske militære efterretningstjeneste (Forsvarsstabens Efterretningsafdeling) i årsoversigten fra 1955 i forlængelse af NATO's vurdering landbruget som det permanente smertensbarn inden for sovjetøkonomien, men derudover betone den, at Sovjetunionen var „en af verdens førende industrimagter“. De årlige vækstrater for industrien hævdedes at svinge mellem 11% og 23% i årene 1949-1955. Det påpegedes, at den sovjetiske råstofforsyning var god, og at den kunne imødekomme de krav, en krig ville rejse. Den samlede vurdering var, at Sovjetunionen og hele Østblokken stod med et stærkere økonomisk krigspotentiel end nogensinde, og at de økonomiske betingelser for at føre krig var til stede. I slutningen af 1958 fremhæver man på den ene side afstanden til Vesten, idet det samlede sovjetiske nationalprodukt vil ligge langt under Vestens og på mindre end halvdelen af det amerikanske, på den anden side betydningen af den „nye strategi kaldet den økonomiske krig“ i form af eksportoffensiver og penetrering af de mindre udviklede stater. Man forudså, at det udenrigsøkonomiske område ville blive et af de vigtigste områder for styrkeprøven mellem Øst og Vest.³

De danske efterretningsoversigter er karakteriseret ved en vedvarende og intens beskæftigelse med *kommunikations- og transportforholdene* i øst, der jo også måtte antages at få central betydning for Danmark i tilfælde af krig. Det påpegedes i 1955, at kommunikationsnettet var blevet genopbygget efter krigens ødelæggelser. Der blev i de forskellige rapporter navnlig fokuseret på sovjetiske forbindelseslinjer til Østtyskland gennem Polen. Linjerne spillede en fundamental rolle for russernes tilstedeværelse i Østtyskland, idet stort set alle personel-, våben-, drivmiddel- og varetransporter i denne periode skete med jernbane gennem Polen. Senere fik fly- og skibstransporter betydning. Den omfattende efterretningsvirksomhed, der fra vestlig side viedes de sovjetiske forbindelseslinjer både i Polen og DDR, beroede på at jernbanerne dels forventedes at spille en hovedrolle under en kommende krig i forlængelse af erfaringerne fra 2. Verdenskrig, dels at øgede jernbanetransporter, specielt

² SG 161, de anførte år. NATO's arkiv.

³ Årsoversigt 1955; Kvartalsoversigt 4/1958 (årsoversigt). FE's arkiv.

kultilførsler, kunne være en indikator på et forestående angreb på Vesten. Det synes at have været et område, hvor den danske efterretningstjeneste selv var aktiv med indhentning af oplysninger.⁴

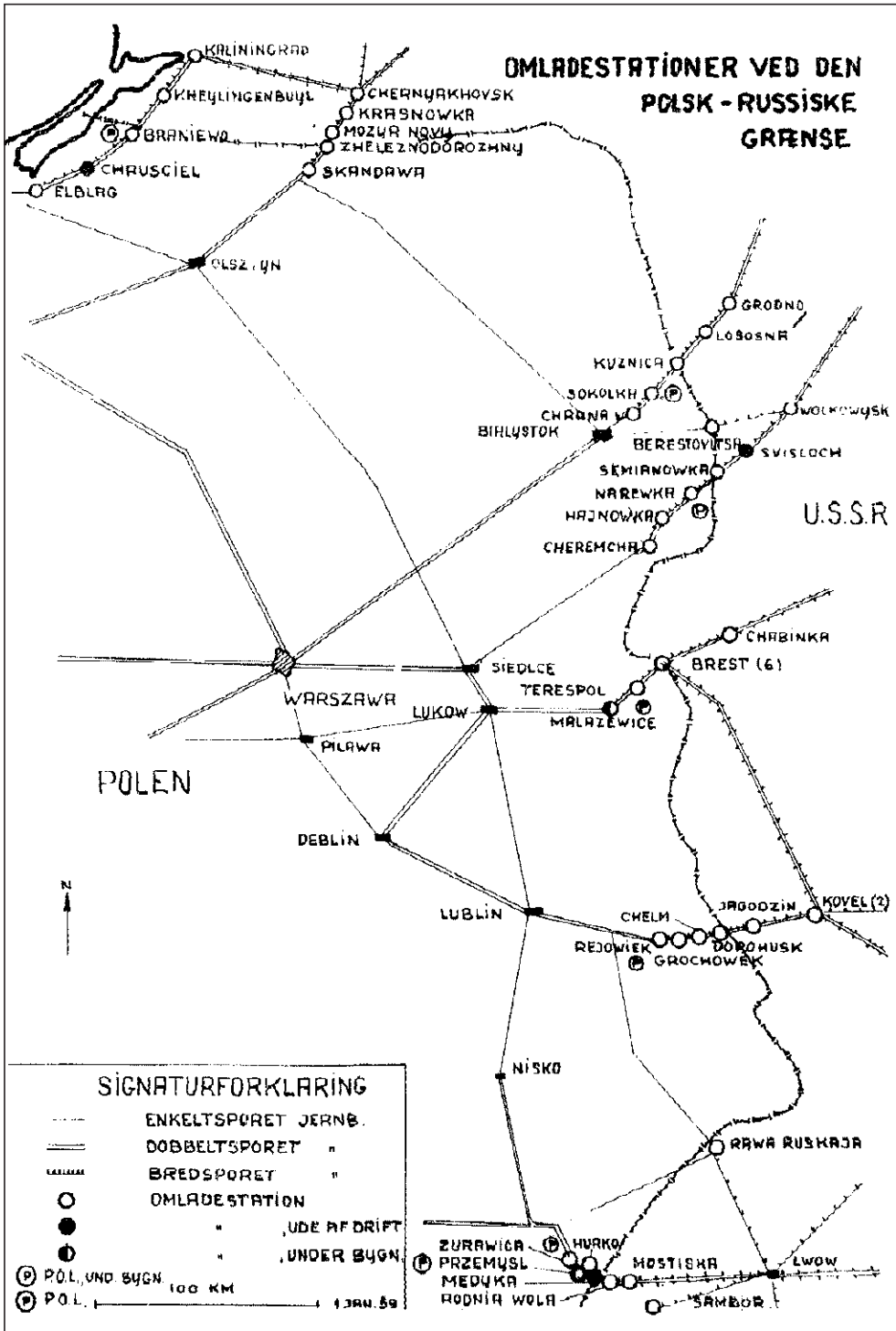
De sovjetiske forbindelseslinjer havde indbyggede flaskehalse og sårbarheder, der naturligt nok var af betydning for NATO-landenes forberedelser med henblik på en eventuel krig med Øst. Selv om der ikke er frigivet detaljer om NATO's angrebsmål i tilfælde af krig, står det klart, at det østlige jernbanesystem ville være et hovedmål. Det gjaldt i første række de store trafikknudepunkter, således Frankfurt an der Oder, som blev passeret af de fleste militærtransporter fra og til øst, men Warszawas og Berlins rolle som knudepunkter blev også indgående behandlet i efterretningsmaterialet. En speciel dansk interesse blev markeret for jernbanelinjerne frem til zonegrænsen nord for Elben (over Bad Kleinen og Hagenow), der forventedes at komme til at spille en rolle under et angreb mod Slesvig-Holsten og Jylland.⁵ Men sårbare punkter var også broerne over Oder, Neisse og Wisła. I rapporterne fra Forsvarsstaben føres år efter år nøje regnskab over genopbygningen af broerne efter ødelæggelserne under 2. verdenskrig. Samme konstante interesse blev viet genopbygningen og udvidelsen af jernbane- og vejnettet i Østtyskland. I årsrapporten for 1956 tildeltes de nævnte sårbarheder en betydelig vægt, idet det siges, at begrænsningerne „i og for sig er betydelige, især hvis de ses på baggrund af atomkrigens ødelæggelsesmulighed“. I slutningen af 1950'erne nedtonedes dog betydningen af de østtyske jernbaner – i modsætning til de andre øststats jernbaner – for en eventuel sovjetisk opmarch under henvisning til enhedernes gennemførte mekanisering, vejnettets kvalitet og muligheden for at benytte det åbne land under en fremrykning.⁶

Et andet svagt punkt på de sovjetiske forbindelseslinjer var de såkaldte „omladestationer“ ved den polsk-sovjetiske grænse. Forskellen i sporvidde mellem de sovjetiske og de øvrige jernbaner nødvendiggjorde togskitte og omladning ved grænsen. Udbygningen af omladestationerne blev især fra 1956 nøje fulgt og kortlagt af de vestlige efterretningstjenester. Det oplystes i slutningen af 1956, at medens der for et år siden havde været ca. 20-25 stationer, var antallet nu 30-35. En del af stationerne blev ikke brugt, men holdtes i reserve med en krigssituation for øje. I slutningen af 1958 sættes antallet til godt 50 stationer i en 50-120 km dyb zone, jf. kort over stationerne i årsrapporten for 1958. Omladestationerne var udprægede flaskehalse på forbindelseslinjerne og ud-

⁴ Månedsoversigt august 1956 referer en i det vestlige efterretningsmiljø ført diskussion om kullagrenes tilsyneladende svindende varslingsfunktion. FE's arkiv. – Et af oberst H.M. Lunding oprettet agentnet, der virkede i Østtyskland og Polen, blev sprængt i november 1955, jf. Mette Herborg og Per Michaelsen, *Stasi og Danmark*, 1996, s. 236ff. – I et internt mødereferat fra den danske militære efterretningstjeneste hedder det: „Vi har ikke selv fra egne kilder fået noget, der kan bekræfte påstanden om troppetilførsler“. Referat af A-møde den 29. april 1955. FE's arkiv.

⁵ Månedsoversigt okt.-nov. 1957. FE's arkiv.

⁶ Årsrapport 1956; Kvartalsoversigt 1/59 med historik over jernbanevæsenet i Østtyskland. FE's arkiv.

Kort over omladestationer ved den polsk-russiske grænse. Udarbejdet af FE i en kvartalsoversigt fra 1958. (FE)

gjorde formentlig sikre angrebsmål i tilfælde af krig. Hvis de blev beskadiget ved luftangreb, ville transporten af tropper og materiel mod vest blive forsinket eller stoppe.⁷

En selvfølgelig faktor i alle vestlige kapabilitetsanalyser var Sovjetunionens *militære forbundsfæller* – især Kina og de europæiske satellitstater. Medens det kinesisk-sovjetiske samarbejde spillede en vigtig rolle for det vestlige trusselsbillede under Koreakrigen, ændrede billedet sig under indtryk af den ideologiske konfrontation mellem de to stater under Khrusjtjov, og den militære interesse samler sig for de europæiske NATO-allierede om de europæiske satellitstater og deres betydning for styrkebilledet. Op igennem 1950'erne iagttoges en løbende forbedring af disse staters militære potentiel i forhold til billedet ved NATO's oprettelse, men samtidig befandt Østtyskland sig næsten til stadighed i en politisk og forsyningsmæssig krise, ligesom Polen og Ungarn på forskellig vis revolterede mod Sovjetunionen i 1956. I 1956 blev sovjetiske flåde- og hærstyrker deployeret med henblik på at knuse et polsk oprør, og få måneder senere indsattes de til nedkæmpelse af opstanden i Ungarn, på samme måde som de var blevet under den østtyske opstand i 1953. Disse udviklinger – og deres baggrunde – blev fulgt meget nøje af de vestlige efterretningstjenester. Med den indsamlede viden var det forståeligt, at de danske efterretningsfolk – som andre vestlige efterretningsfolk – var usikre med hensyn til den militære værdi af det militære samarbejde mellem Sovjetunionen og satellitstaterne og til stadighed stillede sig spørgsmålet, om disse stater ville være en militær ressource for Sovjetunionen i tilfælde af krig, eller om Sovjetunionen måske tværtimod skulle afse styrker for at pacificere dem, jf. nedenfor.

Efter marskal Gretjkos overtagelse af overkommandoen i Warszawapagten i sommeren 1960 konstateredes imidlertid en væsentlig udvikling af samarbejdet inden for organisationen i form af fælles øvelser, fælles møder på højt plan samt udveksling af officerer. Det vurderedes nu, at samarbejdet inden for organisationen stadig var domineret af Sovjetunionen, men at det syntes præget af voksende tillid til de mindre medlemslande.⁸

Hærstyrker

Den centrale faktor i de vestlige kapabilitetsanalyser i denne periode var den sovjetiske hær, der også var hovedsøjlen i Sovjetunionens forsvar. Sejren over den tyske hær i 2. verdenskrig havde givet den et frygtindgydende image, og den vurderedes generelt som verdens stærkeste hær. Fra starten af den kolde krig blev den sovjetiske hærstyrke anslået til 175 divisioner, et tal der først re-

⁷ Månedsoversigter maj, sept./okt./nov. 1956; Kvartalsoversigt 4/1958 (årsoversigt). FE's arkiv.

⁸ Halvårsoversigt 2/1961. FE's arkiv.

duceredes i NATO-vurderingerne i 1961 som følge af ministerpræsident Khrusjtjovs reduktion af de væbnede styrker til ca. 3 millioner mand. Tallet blev nu sat til 158 divisioner, fra 1962 til 150 divisioner, af hvilke de 120 var vest for Ural. På papiret vurderedes det, at Sovjetunionen var i stand til at mobilisere op til 500 divisioner (dvs. ca. 5.000.000 mand) inden for det første krigsår.⁹ I Vesten var man dog helt på det rene med, at det høje divisionstal også afspejlede det forhold, at de østlige divisioner med deres mandskabsstyrke på omkring eller lidt over 10.000 mand var væsentligt mindre end de vestlige divisionstyper. Man var ligeledes klar over, at hovedparten af de sovjetiske divisioner ikke til daglig befandt sig på fuld krigsstyrke. Dette gjaldt dog efter Koreakrigen ikke de sovjetiske divisioner i Østtyskland.

I styrkebilledet indgik desuden hærstyrkerne i satellitlandenes hære, der i begyndelsen af 1950'erne ansloges til at udgøre 65-70 divisioner, men fra 1960 til 58 divisioner.¹⁰ Disse styrker var generelt udrustet med ældre våbentyper end de sovjetiske styrker og betragtedes også som dårligere uddannet og ført end disse. Satellitstyrkernes moral blev i NATO-vurderingerne til stadighed fremstillet som et komplekst problem for sovjetledelsen, men samtidig erkendtes russernes bestræbelser på at øge kvaliteten af disse styrker, og at de ville have vanskeligt ved at svigte Sovjetunionen i en krigssituation.

Den overordnede vurdering i 1951 var, at det på daværende tidspunkt var muligt for Sovjetunionen at gennemføre storangreb mod Vesteuropa. Siden 1953 var det vurderingen, at Sovjetunionen kunne føre krig på flere fronter i Eurasien med store land-, sø-, og luftoperationer. Sovjetunionen kunne ifølge NATO's tolkning fra 1954 starte en krig 1) uden mobilisering med 24-30 divisioner, der efter 30 dage ville udgøre 65-75 divisioner og efter 90 dage 75-120 divisioner, eller 2) med 100 divisioner efter en egentlig mobilisering. Ved egentlig mobilisering kunne styrken efter 90 dage vokse til 140 divisioner. Det fremgik også af rapporterne, at Vesten fra midten af 1950'erne tillagde Sovjetunionen en stadig *voksende mobiliseringskapacitet*. I rapporten fra 1955 er forudsætningen ved mobilisering en sovjetisk angrebsstyrke på 175 divisioner, der kunne vokse til 300 divisioner 30 dage efter mobilisering og til 500 divisioner et år efter indledt mobilisering.¹¹

De *danske vurderinger* af Sovjethærens omfang og styrke synes generelt at have fulgt NATO's, der igen primært afspejlede det indhentnings- og analysearbejde, der udførtes af den amerikanske og den britiske militære efterretningstjeneste. Den danske vurdering af hærens føring, materiel- og forsyningssituation var konstant positiv. I en tilbageskuende vurdering fra slutningen af 1950'erne hed det, at Sovjetunionen i 1946 havde vedtaget opret-

⁹ SG 161 af 1. maj 1961; SG 161 af 11. maj 1962. NATO's arkiv.

¹⁰ SG 161 af 17. oktober 1951; SG 161 af 2. maj 1960. NATO's arkiv.

¹¹ SG 161 af 17. okt. 1951; SG 161 af 30. september 1953; SG 161 af 22. marts 1954; SG 161 af 18. marts 1955. NATO's arkiv.

telsen af en hær på 175 divisioner til afløsning af den gamle hærs 400 divisioner. Den næste fase indebar færdiggørelse og konstruktion af serier af helt nye materiel- og våbentyper. Den tredje fase indledtes i efteråret 1954 med udlevering af det nye materiel til enhederne; denne fase afsluttedes i 1958.¹² Khrusjtjovs forskellige reduktioner af de sovjetiske styrker, således også den, der blev bebudet i hans overraskende tale i januar 1960 om reduktion af styrkerne med 1,2 millioner mand, blev i den danske efterretningstjeneste – som i NATO – set i sammenhæng med manglen på arbejdskraft i Sovjetunionen. Militært blev reduktionerne vurderet på baggrund af den øgede kampkraft, de sovjetiske styrker havde opnået gennem moderniseringen i 1950'erne, og ikke tildelt betydning som konkrete nedrustningstiltag.

Der er i efterretningstjenesternes vurderinger relativt få egentlige styrkesammenligninger mellem Øst og Vest, hvad der formentlig afspejler den kontroversielle karakter af sådanne øvelser, der i denne periode skulle tage stilling til såvel Sovjetunionens konventionelle overlegenhed på hærområdet som til Vestens overlegenhed på kernevåbenområdet og flåde- og flyområdet. Under Koreakrigen hedder det i NATO-vurderingen fra 1951, at NATO ikke i øjeblikket ville kunne stoppe et sovjetisk angreb.¹³ Senere ændrede billedet sig i takt med amerikanernes overførsel af taktiske kernevåben til Vesttyskland (1954) og oprettelsen af NATO-styrker, der gjorde det muligt at føre en forsvarskamp ved Rhinen.

I nogle interessante overvejelser fra 1961, der antyder en ændret vurdering til NATO's fordel af styrkeforholdet på Centralfronten, skønnede Forsvarsstaben, at med den nuværende styrkeopstilling her var de sovjetiske armeer i Østtyskland for små til en storoffensiv over land og unødvendigt store til operativ dækning af Sovjetunionen. 4-8 divisioner kunne trækkes tilbage fra Østtyskland og 2-4 divisioner fra Ungarn (her var fire sovjetiske divisioner efter 1956). Det påpegedes, at divisionsantallet i Østtyskland indgik i en forhandlingssituation omkring Berlin, og at styrketallet for Ungarn beroede på andre forhold.¹⁴

Flådestyrker

Allerede inden 2. verdenskrig havde Sovjetunionen haft planer om at gøre sig gældende på verdenshavene, bl.a. gennem bygning af hangarskibe. På den baggrund kom udviklingen af den sovjetiske flåde under Stalin som noget af en overraskelse for de vestlige flådeeksperter. Hovedvægten i et kraftigt force-ret program, der af NATO i 1951 angaves at omfatte 16-19 krydsere, 155 de-

¹² Kvartalsoversigt 4/1959. FE's arkiv.

¹³ SG 161 af 17. oktober 1951. NATO's arkiv.

¹⁴ Kvartalsoversigt 1/1961. FE's arkiv.

stroyere og over 300 ubåde (tallene i oversigten for 1957 er 27 krydsere, 144 destroyere og 428 ubåde heraf 281 langdistanceubåde) kom til at ligge på ubåde og større overfladefartøjer. Mandskabsstyrken blev i 1955 sat til 600.000 mand og i efterfølgende vurderinger til mellem 600.000 og 800.000 mand.¹⁵ Men medens de mange ubåde forventedes at udgøre en trussel mod de vestlige forbindelseslinjer i tilfælde af krig, havde man i Vesten svært ved at forstå, hvilken funktion de mange krydsere var tiltænkt. Til offensive opgaver på verdenshavene var de ikke egnede, idet de manglede beskyttelsen fra et hangarskibs fly, og til defensive opgaver nær egne kyster forekom de for store. Den generelle vestlige – og sovjetiske – opfattelse efter krydserprogrammets ophør i slutningen af 1950'erne var, at der havde været tale om en massiv fejlinvestering.

I en sammenfattende *dansk vurdering* af de tre sovjetiske flåder i det europæiske område (Nordflåden, Østersøflåden og Sortehavsflåden) fra februar 1953 betonedes den sovjetiske flådes prioritering af defensive opgaver. Det blev fremhævet, at flådeøvelserne lige siden krigens afslutning havde været af defensiv karakter, og at hovedopgaven havde været indøvelse af det nære kystforsvar. Vurderingen var, at Sovjetflåden i mange henseender var de vestlige flådestyrker underlegen, den manglede således hangarskibe, og den var også præget af manglende „seamind“. Det var dog tydeligt, at russerne arbejdede på at udbygge flåden og rette de erkendte mangler. Med formentlig nøje afvejede ord blev der gjort opmærksom på, at „visse tendenser“ tydede på en mere offensiv anvendelse af flådestyrkerne i fremtiden. Det blev forudset, at Østersøflåden kunne gennemføre en effektiv flankesikring i forbindelse med en eventuel russisk offensiv mod vest, ligesom den ville kunne „støtte og på anden måde deltage i eventuelle amfibieoperationer mod det skandinaviske rum“.¹⁶

Nordflådens vækst, der skulle blive så mærkbar i 1960'erne og 1970'erne, er tydelig allerede fra 1950'erne og antydnet i NATO-rapporten fra 1954, der forventede en markant vækst i antallet af destroyere i nord fra 37 i 1954 til 69 i 1958. I slutningen af 1958 var det vurderingen, at Østersøflåden og Sortehavsflåden mere og mere fik „en strategisk defensiv karakter“.¹⁷

De sovjetiske flådeprogrammer ændredes drastisk efter ministerpræsident Khrusjtjovs magtovertagelse. I Vesten gættede man meget rigtigt, at det var kommet til et kritisk opgør med den hidtidige flådepolitik, som havde ført til, at det prætentiose krydserprogram helt blev opgivet. Nye avancerede fartøjstyper blev observeret i 1958, og ved årsskiftet 1959/60 påpegede Forsvarsstaben, at tidligere tiders vægt på kvantitet nu var afløst af en kvalitativ udvikling. Sovjetunionen var med andre ord i færd med at indføre nye og be-

¹⁵ SG 161, anførte år. NATO's arkiv.

¹⁶ Oversigt nr. 1/53 af februar 1953. FE's arkiv.

¹⁷ SG 161, anførte år. NATO's arkiv.

dre typer af orlogsfartøjer. Ifølge rapporten havde man konstateret 10 nye skibstyper i 1959, heriblandt missilbærende jagere, missilbærende motortorpedobåde samt to nye ubådstyper.

De nye fartøjer ville danne en fleksibel og globalt offensiv styrke, der ifølge efterretningsfolkene ville harmonere udmærket med den udenrigspolitiske selvtilid, der havde kendetegnet Sovjetunionen i 1959. Nye tendenser i flådebilledet var en større vægt på udvikling af overfladeenheder med evne til moderne ubådsbekæmpelse. De sovjetiske ubåde, der tidligere havde haft som hovedopgave at afbryde de vestlige forbindelseslinjer, mentes stadig at have denne opgave, men udviklingen opfattedes som bestemt af nye specielle typer af ubåde, der kunne bekæmpe vestlige ubåde og hangarskibe samt anvendes som missilramper i en „strategisk atomoffensiv“.¹⁸

Vurderingen af Sovjetflådens kampeevne blev tilsyneladende ændret afgørende i 1960. Dette skete i sammenhæng med fremlæggelse af en ny analyse om omdannelsen af Sovjetflåden til en missilflåde gennem indførelse af de nye slagkraftige missildestroyere (af Kildin- og især Krupnyj-klassen). I analysen, der var præget af alarmistiske overtoner, hedder det, at de nye sovjetiske destroyere har „et meget stærkt potentiel i kamp mod overfladeenheder“. De nye enheder var „yderst bevægelige“ og besad „ødelæggende, langtrækkende ildkraft“. Implikationerne af introduktionen af de nye sovjetiske fartøjer blev ikke draget, men det fremgik af udvalgte citater fra artikler af den sovjetiske admiral Vladimirskij i hvilken retning, tankerne gik. Admiralen fremhævede her, at missildestroyerne kunne nå mål i en afstand af 12 gange det normale skibsartilleris rækkevidde. Admiralen betonedede specielt indsatsmuligheden mod hangarskibe og omtalte som sekundære operationer støtte til amfibieoperationer samt kystbombardement.¹⁹ Forsvarsstaben gjorde opmærksom på, at luftforsvaret var et problem for missildestroyerne, men derudover var den uudtalte implikation vel, at russerne nu besad et potent våben mod de vestlige overfladefartøjer, især hangarskibsgrupper, og at det sømilitære styrkeforhold – hidtil præget af udtalt vestlig overlegenhed – var under ændring.

Samtidig rettedes opmærksomheden mod det meget omfattende sovjetiske havforskningsprogram, der var blevet iværksat. Ifølge Forsvarsstaben omfattede den sovjetiske havforskningsflåde i 1959 omkring 155 fartøjer (modsat USA's 50), der blev indsat over hele kloden. Det vurderedes, at de sovjetiske programmer ikke forskningsmæssigt var helt på højde med de vestlige, men at der samlet var tale om en imponerende indsats af stor militær betydning.²⁰ Uudtalt lå i omtalen af det sovjetiske forskningsprogram en gisning om, at fremtidens sovjetiske sikkerhedspolitik ville blive præget af øget deployering af enheder på verdenshavene.

¹⁸ Kvartalsoversigt 4/1959. FE's arkiv.

¹⁹ Kvartalsoversigt 2/1960. FE's arkiv.

²⁰ Samme sted.

Endelig fik man også i 1960 en forklaring på, at russerne tilsyneladende ikke kasserede krigsskibe i samme omfang som i Vesten. Ifølge oplysninger rådede russerne over en reserveflåde bestående af alle typer af skibe. På disse skibe befandt sig normalt kun en vedligeholdelsesbesætning. Det vurderedes, at ca. 60% af skibene indgik i de højeste beredskabsformer og var klar til hurtig indsættelse.²¹

Flystyrker

Sovjetunionens flystyrke blev i begyndelsen af 1950'erne af NATO sat til ca. 18.000 fly og udgjorde dermed talmæssigt verdens største flyevåben. Mandskabsstyrken blev i 1951 anslået til 600.000 mand (1955: 800.000 mand). På kvalitetssiden var billedet dog et andet, idet det var opfattelsen, at en række sovjetiske fly ikke teknisk var på niveau med de vestlige, men det blev dog noteret i 1951, at det sovjetiske flyevåben var under modernisering. Udviklingen gennem 1950'erne var karakteriseret ved introduktion af serier af jetfly i form af MiG-15 – der beviste sin kampevne i Korea – og senere efterfølgere i form af MiG-17, MiG-19 og MiG-21.²² Jagerstyrken blev i 1962 anslået til at omfatte ca. 2400 fly. De langtrækkende flystyrker, der forventedes anvendt til fremføring af kernevåben, blev på dette tidspunkt vurderet til at omfatte 1000-1100 middeltunge bombefly (TU-16, „Badger“) og 160-220 tunge bombefly (TU-95 „Bear“ og Mya-4 „Bison“). De middeltunge bombefly forventedes sat ind mod mål i Vesteuropa. De tunge bombefly vurderedes at kunne nå mål i USA men kun på envejsmissioner. Det vurderedes også, at de sovjetiske piloters kunnen var stigende mod periodens slutning som konsekvens af flere flyvetimer og bedre undervisning. Efter omfattende kassering af forældede fly blev det samlede sovjetiske flytal i begyndelsen af 1962 sat til ca. 11.600 (hertil kom 3.600 i de europæiske satellitstater).²³

I USA rasede i midten af 1950'erne en diskussion om størrelsesforholdet mellem det amerikanske og det sovjetiske luftvåbens flåde af strategiske bombefly. Striden, der hverken var den første eller den sidste kapabilitetsdiskussion i den amerikanske offentlighed, gik på, om Sovjetunionen var i færd med at skabe en flåde af strategiske, kernevåbenbærende fly, der var langt større end den amerikanske, og om Sovjetunionen således var ved at opbygge en massiv overvægt på de strategiske våbens område. Det amerikanske luftvåben hævdede, at der var ved at opstå en fatal „bomberkløft“ (Bomber Gap)

²¹ Samme sted.

²² MiG er den russiske forkortelse for *Mikojan i („og“) Gurevitj* og betegnelsen for sovjetiske kampfly udgået fra Artjom Mikojans og Mikhail Gurevitjs flykonstruktionsværksted.

²³ SG 161, anførte år. NATO's arkiv. Tallet for det samlede sovjetiske antal fly i 1962 er hentet fra Halvårsoversigt 1/1962. FE's arkiv.

mellem de to luftvåben. USA's nationale efterretningsvurdering (NIE) fra maj 1955 angav den russiske styrke af tunge bombefly til 40. Denne styrke forventedes at toppe med 700 fly i 1959, i vurderingen for 1956 vurderedes flystyrken at toppe med 800 fly. De høje tal i skønnene, der af det amerikanske luftvåben brugtes som argumenter for udbygningen af den strategiske luftstyrke (Strategic Air Command -SAC), blev dog snart bestridt af flere amerikanske efterretningstjenester, og i 1959 var „bomberkløften“ helt forsvundet, idet det viste sig, at russerne havde bygget under 200 tunge bombefly.²⁴

Slutningen af 1950'erne var ifølge de vestlige rapporter karakteriseret ved en betragtelig reduktion i antallet af de sovjetiske fly. Det var dog de danske efterretningsfolks samlede vurdering, at slagkraften ikke var blevet reduceret, idet der ud over de tilførte forbedrede fly havde været en tilgang af missiler til alle værn.²⁵ Betydelig opmærksomhed viede de vestlige efterretningstjenester den forcerede udvikling af det sovjetiske luftforsvar i disse år og navnlig indførelsen af de nye „jord-til-luft-missiler“ (SAM-missiler). Indførelsen af disse missiler formodedes at øge det sovjetiske luftforsvars kapacitet betydeligt og ville dermed få indflydelse på forløbet af en luftkrig. Til dækning af mindst 100 byer og industriområder forventedes opført mindst 3000 affyringsramper. I en intern dansk efterretningsoversigt fra december 1961 meddeltes desuden kort, at sovjetiske militærfolk havde ønsker om inddragelse af Finland i det fremskudte luftforsvar for at kunne imødegå truslen fra hurtige og lavtgående fly.²⁶

Kernevåben

Ses der bort fra en alarmistisk vurdering i 1951-rapporten fra NATO, hvor det hed at Sovjetunionen havde tilstrækkelig kapacitet til at fremføre atomvåben mod USA, Storbritannien og Vesteuropa, er det først fra slutningen af 1950'erne, at der kommer mere detaljerede oplysninger om de sovjetiske atomvåben og de sovjetiske fremførselsmidler. I de vestlige vurderinger betones indtil da den vestlige atomare overlegenhed over for den østlige overlegenhed på det landmilitære område. Fra 1957, hvor antallet af sovjetiske kernevåben af NATO blev anslået til 850, begyndte der at dukke flere informationer om den stærke sovjetiske satsning på atom- og missilområdet op i de vestlige rapporter. NATO forudså dette år en kraftig vækst i antallet af sovjetiske atomvåben i de kommende år (1960: 1.800-2.750 våben; 1961: 3.000-4.000) og det ventedes, at atomvåbnene ville blive fremført med fly og skibe samt fra missiler med forskellig anvendelsesmåde.²⁷

²⁴ John Prados, *The Soviet Estimate*, 1986. Kapitel 4 (s. 38ff): „The Bomber Gap“.

²⁵ Kvartalsoversigt 4/1960. FE's arkiv.

²⁶ Ugeoversigt 51/1961 af 21. december 1961. FE's arkiv.

²⁷ SG 161, anførte år. NATO's arkiv.

Det blev bemærket i 1960, at „Missilvåbenet“ nu optrådte som et særligt værn i Sovjetunionen ved siden af hær, flåde, flyvevåben og luftforsvar.²⁸

Efter 1960 voksede antallet af oplysninger om de sovjetiske kernevåben betydeligt. Således bragtes i en dansk efterretningsoversigt fra slutningen af 1961 en ny gruppeinddeling af de sovjetiske missiler, der efter rækkevidde inddeles i SRBM (Short-range ballistic missiles; op til 900 km), MRBM (Middle-range ballistic missiles; 990-2200 km), IRBM (intermediate-range ballistic missiles; 2500-5500 km) og ICBM (Intercontinental ballistic missiles; over 5500 km).²⁹

I USA fik en bitter strid, der indledtes i 1957, om antallet af de sovjetiske interkontinentale missiler betydning for udviklingen af det amerikanske kernevåbenprogram og for forløbet af præsidentvalget i 1960. Usikkerheden inden for politiske og militære kredse i USA om det sovjetiske ICBM-programs omfang og resultater førte til vedholdende påstande om en klar amerikansk underlegenhed på området, den såkaldte „missilkløft“ (Missile Gap). I det amerikanske luftvåben havde man den opfattelse, at russerne ikke byggede så mange bombefly som tidligere antaget, fordi de havde valgt at fremskynde deres missilprogram. Det var flyvevåbnets opfattelse igennem perioden 1957-60, at russerne var i færd med at deployere hundredevis af missiler. Den officielle efterretningsvurdering, NIE, fra november 1958 forudså en sovjetisk ICBM-styrke på 100 missiler i midten af 1959 og på 500 i midten af 1961. I de følgende NIE'er fra 1961 og 1962 reducerede man disse tal betydeligt og udskød tidspunktet for russernes erhvervelse af en indsatsklar styrke. Nye oplysninger fra agenten Penkovskij og indhentet gennem den nu indledte satellitovervågning bidrog til at fastslå status. Under Berlinkrisen anmodede præsident Kennedy om en vurdering og fik opgivet, at antallet af deployerede sovjetiske missiler var mellem 10 og 20, der ikke befandt sig i siloer og var besværlige at affyre. På dette tidspunkt (fra sommeren 1961 til sommeren 1962) voksede den amerikanske ICBM-styrke fra 78 til 133 missiler, hvortil kom de mere end 3000 kernevåben i SAC's styrke på mere end 1300 strategiske fly. „Missilkløften“ befandt sig således ikke i USA.³⁰

I en dansk efterretningsoversigt fra slutningen af 1961 formodedes det, at MRBM'er, IRBM'er og ICBM'er indgik i såkaldte „raketarmeer“, der var under kontrol af Generalstaben, men hvor antallet af armeer dog ikke var kendt. I begyndelsen af 1962 vurderedes det, at Sovjetunionen nu rådede over 250-300 MRBM-afskydningsramper i det vestlige Sovjetunionen. Det vurderedes samtidig, at antallet af operationsklare ICBM-ramper ville vokse fra mellem 10 og 25 ramper (medio 1961) til mellem 35 og 50 ramper i midten af 1962.³¹

²⁸ Kvartaloversigt 2/1960. FE's arkiv.

²⁹ Ugeoversigt 44/1961. FE's arkiv.

³⁰ John Prados, *The Soviet Estimate*, s. 75ff.

³¹ Ugeoversigt 59/1961; Ugeoversigt 6/1962. FE's arkiv.

I 1962 blev der rapporteret om en stærk udvikling på missilområdet. 26 MRBM-stillinger meldtes oprettet i Baltikum. Sidst på året meddeltes det, at IRBM-missiler (SS-5) var i operativ tjeneste, idet faste stillinger var opført i Kiev militærdistrikt. I alt skulle der være deployeret tre IRBM-divisioner (hver med 16 affyringsramper). Kommentaren til oplysningerne var, at disse missiler kunne ramme et hvilket som helst mål i Europa samt dække store dele af Mellemøsten og Nordafrika.³²

Datidige allierede og danske vurderinger af kapabiliteter i nærområdet

Normalbilledet

Den kolde krigs længde og de militære aktiviteters cykliske karakter gjorde det muligt for de vestlige efterretningstjenester at opstille et normalbillede af de militære aktiviteter i øst, specielt i Østtyskland. I dette billede indgik viden om de tilbagevendende former for militære aktiviteter i form af den årlige udskiftning af dele af de sovjetiske styrker i Østtyskland, typiske uddannelses- og øvelsesaktiviteter samt beredskabsformer, endelig de til enhver tid gældende styrketal på personel- og materielområdet.

Efterretningsopgaven gik ud på løbende at konstatere, om den norm, som normalbilledet udgjorde, fortsat var gældende, eller om der var tegn på afvigelser fra det. Afvigelser behøvede naturligvis ikke at betyde tilstedeværelsen af offensive hensigter, men hvis de forekom, skulle de ifølge den inden for de vestlige efterretningstjenester rådende metodik kunne sættes ind i en kausal-sammenhæng, og indtil dette var sket, havde man et „problem“. Som den kolde krig udviklede sig, blev navnlig frygten for et overraskelsesangreb fremherskende. På den baggrund udviklede man i Vesten omfattende sæt af indikatorer, der skulle forhindre at man blev taget på sengen ved et lynangreb, jf. kap. 23.

En særdeles vigtig rolle i efterretningsbilledet spillede *personeludskiftningen* inden for gruppen af sovjetiske styrker i Østtyskland (GSST). Her blev op til en tredjedel af tropperne udskiftet hvert år. Udskiftningen indledtes normalt med tilførsel af nye rekrutter fra Sovjetunionen i juli og august. I den kolde krigs første årtier skete dette udelukkende med tog. I august-september startede derefter tilbagesendelsen af det mandskab, der havde afsluttet tjenesten. Tilførsel og afgang forløb derefter sideløbende og var normalt afsluttet ved årets udgang.³³

³² Halvårsoversigt 1/1962; Ugeoversigt 48/1962. FE's arkiv.

³³ Ugeoversigt 44/1962 af 8. november 1962. Den i ugeoversigten bragte beskrivelse af udskiftningsproceduren er udarbejdet under indtryk af Cuba-krisen. FE's arkiv.

Hvis personeludskiftningen ved GSST blev gennemført under atypiske former, var der som nævnt tale om en afvigelse, der affødte overvejelser og undersøgelser i Vesten. I disse anføres som årsager eksempelvis ændringer af de politiske forhold i Sovjetunionen, transport- og sygdomsmæssige faktorer (epidemier). I Vesten havde man navnlig blik for muligheden af, at russerne brugte udskiftningen til at tilføre flere rekrutter end normalt til Østtyskland, eller at tilbagesendelsen måske blev udsat. I begge tilfælde ville der være tale om en forøgelse af de væbnede styrker, der måske var varsel om forestående aktioner. Da russerne i sensommeren 1961 udsatte personeludskiftningen, bidrog det selvsagt ikke til at mindske den i forvejen stærke internationale spænding omkring Berlin. Personeludskiftningen blev ved den lejlighed først afsluttet i marts 1962 og i den form, at GSST vurderedes at være forstærket med 20.000-30.000 mand (til samlet 360.000 til 370.000).³⁴

De årlige personeludskiftninger ved GSST indebar en turnus med tilbagevendende svækkelse af kampkraften på grund af tilførslen af uøvet mandskab og hjemsendelse af det bedst uddannede. Kampkraften ved de sovjetiske tropper i Østtyskland var givetvis lavest ved nytårstid, hvor man netop havde afsluttet hjemsendelsen af måske 100.000 -120.000 af de bedst uddannede soldater og skulle i gang med at uddanne et tilsvarende antal nye rekrutter. Omvendt måtte den formodes at være højest om sommeren, umiddelbart før hjemsendelserne begyndte. Disse forhold, der i realiteten indebar et relativt kort årligt tidspunkt med optimal kampkraft, påpeges gentagne gange i de danske oversigter.

Med til normalbilledet hørte også øvelsesprogrammerne, der for GSST's vedkommende startede med mindre øvelser om foråret, for så ud på sensommeren at omfatte øvelser i divisions- og arméramme. Til søs var normalbilledet også kendetegnet ved et omfattende øvelsesprogram, der for Østersøens vedkommende navnlig prægedes af omfattende skydeøvelser i den østlige Østersø samt fra 1950'ernes slutning som en nyskabelse stort anlagte øvelser i Norskehavet og farvandet mellem Island og Færøerne. Mindre sigende i varslingssammenhæng var flybilledet i Østzonen, fordi dette udmærkede sig ved gentagne øvelser og et konstant højt beredskab.

Sovjetunionens meget omfattende øvelsepraksis indgik formentlig som en vigtig komponent i landets afskrækkelsespolitik, men gennemførelsen af øvelserne tjente for Vesten generelt til at bekræfte normalbilledet og fravær af aggressive hensigter. Frygten for, at øvelserne skulle gå over i offensive operationer, spiller kun en ringe rolle i efterretningsvurderingerne. Som tommelfingerregel gik man ud fra, at øvelser i felten typisk indebar en vis nedslidning af tropper og materiel og dermed udgjorde en dårlig udgangsposition for et angreb. Der opstod først et problem, hvis det normale øvelsesmønster

³⁴ Ugeoversigt 38/1961 og 12/1962. FE's arkiv.

ikke blev fulgt, og spørgsmålet skulle besvares, hvad der begrundede de ændrede planer!

Hærstyrker

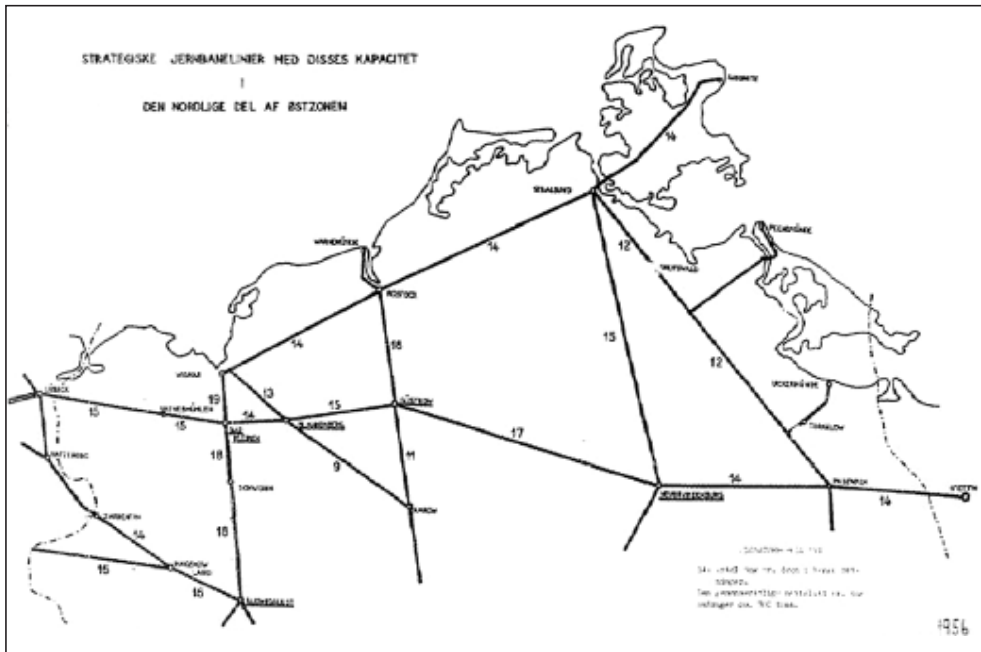
Som den mest relevante militære enkeltfaktor i nærområdet betragtedes den sovjetiske landmilitære tilstedeværelse i Østzonen i Tyskland i form af den sovjetiske armégruppe bestående af seks armeer og et artillerikorps, i alt 22 egentlige kampdivisioner. Til disse styrker sluttede sig de sovjetiske styrker i Polen på tre divisioner (senere kun to) samt styrker i Østrig (til 1955) og Ungarn på i alt fire divisioner. Hertil kom den sovjetiske luftstyrke i Østzonen i form af den 24. Luftarmé med ca. 1400 fly.

I en rapport over den militære udvikling i Østzonen gennem 1949 fastslog den danske militære efterretningstjeneste, at de sovjetiske styrkers sammensætning og dislocering (dvs. troppefordeling) „stort set“ havde været den samme gennem de to seneste år. En ændring var dog sket med hensyn til 3. og 4. Mekaniserede Armé, der hidtil blot havde været „kadreameer“, dvs. ikke fuldt opstillede armeer, på 25% af krigsstyrken. De to armeer havde fået ekstra tilgang af rekrutter og var blevet yderligere styrket ved hver at have modtaget en luftværnsdivision. Det samlede billede var nu, at divisionerne gennemgående var på 80-90% af krigsstyrken, men i 3. og 4. Mekaniserede Armé kun på 75% af krigsstyrken. Det blev fremhævet, at de i forvejen veludrustede og veluddannede sovjetiske styrker besad større slagkraft end for et år siden. Det samlede styrketal for GSST blev i rapporten anslået til ca. 275.000 man. Dette tal blev justeret i en ny rapport fra sommeren 1950 udsendt kort efter Koreakrigens udbrud. Her bemærkes det, at der i juni 1950 var kommet et betydeligt kontingent russiske rekrutter til Østzonen, og at det samlede styrketal måtte sættes til ca. 350.000-375.000 mand, hvortil kom ca. 18.000 mand i sikkerhedstropperne.³⁵

Da Forsvarsstaben i februar 1951 foretog sin første sammenfatning af det militære billede i nærområdet efter Koreakrigens udbrud blev det slået fast, at der ikke var sket ændringer med hensyn til dislocering og sammensætning af de sovjetiske landstridskræfter i Østzonen. Antallet af divisioner var det samme som tidligere, men en vis personelforøgelse, bl.a. en ekstra stor tilgang af officerer, havde fundet sted med den konsekvens, at divisionerne skønnedes omtrent at være bragt op på fuld krigsstyrke og i alt udgøre ca. 350.000 mand. Øvelsesaktiviteten havde været intens.³⁶

³⁵ Stabsorientering 1/50 af 28. januar 1950: „Den militære udvikling i den russiske zone af Tyskland i 1949“; Stabsorientering 4/50 af „august 1950“: „Oversigt over militære forhold i den russiske zone i Tyskland“. Rapportens bilag 1 er et kort over disloceringen af de russiske styrker. FE's arkiv.

³⁶ Stabsorientering 1/51 af februar 1951: „Oversigt over militære forhold i den russiske zone i Tyskland“. FE's arkiv.

Kort over strategiske jernbanelinjer i den nordlige del af østzonen. Kortet er udarbejdet af FE i 1956. (FE)

Dette billede blev stort set opretholdt Koreakrigen ud. Til justeringerne hørte, at man i den næste rapport om den militære udvikling i Østzonen – fra slutningen af juni 1951 – måtte tage oplysningen om, at de sovjetiske styrker i zonen var bragt op på fuld krigsstyrke, tilbage. Man skønnede nu, at de enkelte enheders styrke befandt sig på ca. 75% af krigsstyrken. Der var ikke konstateret opstilling af nye enheder eller tilførsel af rekrutter dette forår.³⁷ Disse oplysninger var uden tvivl vigtige i den højspændte situation under Koreakrigen. Uden at det blev sagt eksplicit, måtte oplysningerne tages som udtryk for, at russerne ikke for nærværende gik med planer om aggression mod vesteuropæiske lande.

I perioden efter Stalins død registreredes et stort set uændret billede med hensyn til GSST's dislocering, mandskabsstyrke og uddannelsesniveau. De ekstraordinære forhold i Østtyskland i 1953 og en atypisk udskiftning af de sovjetiske tropper i slutningen af 1954 førte til den konklusion, at russerne fra december 1954 ville befinde sig i en „beredskabsmæssig bølgedal“, som det udtryktes. Det vurderedes, at tilstedeværelsen af de mange nye rekrutter ville betyde en nedsættelse af beredskabet på mellem en tredjedel og halvdelen.

³⁷ Stabsorientering 3/51 af ultimo juni 1951: „Oversigt over militære forhold i den russiske zone i Tyskland“. FE's arkiv.

Det næste beredskabsmæssige højdepunkt skønnedes først at blive nået ved afslutningen af efterårsøvelserne i 1956, en opfattelse man dog snart tog op til revision. Den ændrede opfattelse skyldtes især de fornyelser af det militære materiel, der begyndte at præge billedet fra begyndelsen af 1954 og – vurderedes det – gjorde dette år til det mest bemærkelsesværdige siden 1945 med hensyn til at øge troppernes kampkraft gennem tilførsel af nyt materiel.³⁸

Det blev ved årsskiftet 1954/55 opgjort, at der til GSST var blevet leveret et stort antal nye, tunge lastbiler, anslået 2000 nye „pansrede mandskabstransportvogne“, en ny type middeltung kampvogn betegnet T-54, to nye typer amfibiekøretøjer samt en række nye typer af artilleri. En tendens i retning af øget motorisering og udrustning med stadigt tungere våben blev konstateret. Det skønnedes ligeledes, at russerne var begyndt en tilpasning af deres militære doktriner til atomkrigsførelsens vilkår og var på vej bort fra tidligere tiders massive troppeindsats. De russiske øvelser syntes at udvise en øget interesse for bevægelighed, sløring m.m. Der blev også givet udtryk for forventning om, at russerne i fremtiden ville gøre større brug af kampgrupper på regimentsstørrelse eller derunder på bekostning af divisionsniveauet.³⁹

I sommeren 1955 var moderniseringen af styrkerne skredet yderligere frem, og det hed, at der burde tillægges moderniseringen den største vægt, idet den øgede enhedernes ildkraft, bevægelighed og sikkerhed mod virkningen af atomkrigsførelse. Antallet af T-54 kampvogne, der afløste den ældre T-34 kampvogn ved de otte panserdivisioner blev sat til ca. 1.000 (i august 1956 var i alt blevet tilført 3.500 til 3.600 T-54). Den samlede kampvognstyrke ansloges i sommeren 1955 til 5.600.⁴⁰ Fra sommeren 1955 observeredes tillige amfibiekampvogne ved alle de sovjetiske panserdivisioner i Østtyskland.⁴¹ Med denne militære nyhed øgedes russernes evne til at forcere vandhindringer med slagkraftige styrker. Vurderingen ved årets udgang var, at „de 22 russiske kampdivisioner i Østtyskland... har forøget deres kampkraft og bevægelighed i en sådan grad, at det overskygger alle tidligere års fremskridt“. Evnen til hurtige troppeflytninger, smidig og elastisk føring, uafledelig indøvelse af passage af vandhindringer – med andre ord: stor evne til at føre bevægelseskrig – skulle fremover blive tilbagevendende karakteristikker i vurderingerne af de sovjetiske øvelsesprogrammer. I årsoversigten for 1955 trænger en ændret vurdering af baggrunden for de organisatoriske nyskabelser igennem. Det vurderes nu, at russerne ikke har ændret deres organisation af hensyn til atomkrigens vilkår. I stedet ses ændringerne som led i bestræbelser, der gik tilbage til 1945 og sigtede mod at gøre hæren til et „fuldt

³⁸ Månedsoversigt nov./dec. 1954; Årsoversigt 1954. FE's arkiv. – Den store personeludskiftning sidst på året 1954 vurderedes at være affødt af nedsættelsen af værnepligtsalderen fra 20 til 19 år i 1951.

³⁹ Samme sted.

⁴⁰ Månedsoversigt juni 1955; Månedsoversigt sept./okt./nov. 1956. FE's arkiv.

⁴¹ Månedsoversigt marts 1956. FE's arkiv.

moderne, konventionelt kampinstrument“. Styrkernes øgede evne til at klare sig under en atomkrigs vilkår blev anset for at være en tillægsgevinst.⁴²

Ved en omorganisering af styrkerne, der fandt sted fra det tidlige forår 1957, blev infanteridivisionerne gennem tilførelse af øget ildkraft og transportkapacitet ændret til fuldt motoriserede divisioner, således at GSST alene rådede over panserdivisioner og motoriserede infanteridivisioner. Det bemærkedes, at russerne ikke havde indført enheder med taktiske kernevåbenmissiler, og at armegruppen havde et udpræget konventionelt præg, samtidig med at den kunne imødekomme de krav, som krigsførelse med kernevåben stillede. Russernes i slutningen af 1955 indledte reduktion af styrkerne i Østtyskland med ca. 55.000 mand havde ifølge Forsvarsstaben ingen konsekvenser for GSST's kampkraft. Efter en ny styrkereduktion i begyndelsen af 1958 blev GSST i midten af 1958 anslået til at omfatte 20 divisioner med i alt ca. 325.000 mand. Personelstyrken i 24. Luftarmé blev anslået til ca. 30.000 mand. Under Berlinkrisen øgedes personelstyrken ved GSST en smule (august 1961: 340.000 mand; sommer 1962: 360.000-370.000 mand).⁴³

Den polske hær

Medens en mærkbar respekt for de sovjetiske armeer i Østtyskland var et tilbagevendende træk i de vestlige efterretningsvurderinger, sporede der en større reservation i vurderingen af de øvrige østarmees kampkraft. I Forsvarsstaben havde man især opmærksomheden rettet mod den polske og den østtyske hær.

Den polske hærs styrke blev i sommeren 1949 anslået til 17-18 divisioner og en samlet mandskabsstyrke på 125.000-150.000 mand. Hærens materiel blev ved denne lejlighed betegnet som „meget mangelfuldt“. Det forventedes, at hæren ville have ringe kampkraft i en konflikt mellem Øst og Vest på grund af materiellets kvalitet og troppernes politiske upålidelighed.⁴⁴

Udnævnelsen af den polskfødte, men sovjetiske marskal K.K. Rokossovskij til polsk forsvarsminister i november 1949 betegnedes som et „meget drastisk skridt fra russisk side“ og tolkedes som udtryk for den forestående „sovjetisering“ af Polens væbnede styrker og som et forsøg på at knuse de nationale tendenser i det polske forsvar. Målet var at gøre de polske styrker til en integre-

⁴² Årsoversigt for 1955. FE's arkiv. – Ifølge årsoversigten var antallet af kampvogne i den mekaniserede division blevet øget fra 152 til 236 og i panserdivisionen fra 210 til 336, en forøgelse med 60%. Dette viste sig imidlertid at være sat for lavt for panserdivisionens vedkommende. I årsoversigten for 1956 er kampvognsantallet for den mekaniserede division sat til 227 og for panserdivisionen til 448 (Årsoversigt 1956). FE's arkiv).

⁴³ Årsoversigt 1957; Kvartaloversigt 2/1958, 3/1958 og 4/1958 (årsoversigt); Halvårsoversigt 1/1962. FE's arkiv.

⁴⁴ Stabsorientering 1/49. FE's arkiv.

ret del af „sovjetstyrkerne“. Den overordnede vurdering var dog fortsat i sommeren 1950, at den polske hær, hvis soldater især kom fra den katolske landbefolkning, først efter en længere årrække kunne blive nogenlunde pålidelig. I omtalen af det polske luftvåben, der lededes af den sovjetiske general Romejko, betegnedes luftvåbnets sovjetiske flytyper som „forældede og til dels opslidte“. Der var i alt 500-600 fly. Det vurderedes, at nyere materiel ville tilgå, når russerne havde foretaget udrensninger i luftvåbnet. I rapporten fra juni 1951 hed det, at russerne havde udfoldet betydelige anstrengelser for at forøge landets militære potentiel. Det vurderedes at være lykkedes til en vis grad. Styrkerne var blevet reorganiseret under antagelse af de sovjetiske divisionsmodeller, desuden var der sket en mærkbar tilførelse af tunge sovjetiske våben og iværksat en forøgelse af hæren med 44.000 mand (til i alt 180.000 mand).⁴⁵

Den forholdsvis stabile udvikling i Polen i midten af 1950'erne bevirkede, at landet kun i begrænset omfang optrådte i de danske efterretningsrapporter. Dette ændrede sig med den blodigt undertrykte arbejderopstand i Poznan i juni 1956 og det efterfølgende opgør i efteråret 1956 med de polske stalinister. Omfattende udrensninger fandt sted på alle niveauer i de væbnede styrker, hvor også forsvarsminister Rokossovskij blev afskediget. Det var på den baggrund vanskeligt for de danske efterretningsfolk at fremkomme med kvalificerede vurderinger af de polske styrkers loyalitet over for Sovjetunionen. Det faldt dem lige så vanskeligt at vurdere den polske hærs kampkraft. Man skønnede dog, at bebudede reduktioner på 97.000 mand – og dermed reduktion af kampkraften – ville blive modvirket gennem moderniseringen af hæren. I sensommeren 1957 anslog man skønsmæssigt det polske forsvars personelstyrke til ca. 190.000 mand, af hvilke de 160.000 befandt sig i hæren. Det vurderedes, at divisionernes daglige styrke nu kun var på ca. 50% af krigsstyrken.⁴⁶

Forsvarsstaben hæfter sig i sine analyser fra slutningen af 1950'erne ved, at den polske hær – der omfattede 14 linjefdivisioner og styrkemæssigt ansloges til 150.000 – 170.000 mand – manglede meget i at være på niveau med den sovjetiske. Oven på begivenhederne i Polen i 1956 havde polakkerne påbegyndt en reorganisering af hæren i 1957, men denne havde ikke ført til gennemgribende resultater. Det var således stadig ikke lykkedes polakkerne at basere hæren på de divisionstyper, der karakteriserede den sovjetiske hær, nemlig panserdivisionen og den motoriserede infanteridivision. Af de ældre og dårligere udrustede divisionstyper havde Polen fortsat to infanteridivisioner og seks mekaniserede divisioner. Hærens stolthed var på den baggrund den

⁴⁵ Stabsorientering 3/50 af august 1950. Indeholder kort over disloceringen af hær- og luftvåbenenheder samt over flyvepladser; Stabsorientering 2/51 af juni 1951: „Satellitstaternes hære“. FE's arkiv.

⁴⁶ Årsoversigt 1956; Månedsoversigt sept. 1957. FE's arkiv.

5.000 mand store luftbårne division i Krakow. Vurderingen af det polske officerskorps var lav. Dette begrundedes med, at mange officerer var politisk udnævnte.⁴⁷

Medens man gennem 1950'erne ikke havde været i tvivl om, at den polske hær kunne formås til at forsvare polsk territorium og herunder de indlemmede, tidligere tyske områder i vest, var man i Vesten temmelig usikker med hensyn til dens deltagelse i offensive operationer ind på fremmed territorium. De bagvedliggende spørgsmål var de samme i 1960 som i 1950: Kunne russerne stole på polakkerne i en krig? Kunne russerne formå polakkerne til at deltage i offensive operationer mod vest? I 1960 var det opfattelsen, at deltagelse i sådanne operationer i høj grad ville være „afhængig af de til enhver tid opnåelige resultater“. Dette synes at forudskikke en slags valg- og forhandlingssituation i forbindelse med krig. Men i 1962 er vurderingen, at den polske hær „i begrænset omfang“ vil blive anvendt uden for Polen. Denne tolkning synes at indebære et mere forpligtende engagement fra polsk side. Den ændrede vurdering byggede uden tvivl på viden om polakkernes deltagelse i Warszawapagt-øvelserne i oktober 1961, hvor enheder fra tre polske divisioner konstateredes i Østtyskland, jf. nedenfor i kap. 23.

En nyudvikling omkring 1960 var træning af regulære faldskærmssoldater i den polske og østtyske hær. Det var vurderingen, at Sovjetunionen lagde større og større vægt på anvendelse af fly og helikoptere til landsætning af såvel luftbårne som lufttransporterede enheder.⁴⁸

I de danske rapporter påpegedes det gode forhold mellem Khrusjtjov og den nye polske ledelse under Gomulka og de konsekvenser, dette synes at have haft for det militære samarbejde. Den voksende inddragelse af den polske hær i Warszawapagten øvelsesprogram og det øgede samarbejde mellem satellitstaternes hære i slutningen af 1950'erne blev bemærket. I januar 1962 rapporterede Forsvarsstaben, at seks polske divisioner var designeret til Warszawapagten, og at planen var, at samtlige 13 divisioner skulle designeres inden 1965.⁴⁹

Den østtyske hær

Gennem 1949 fulgte de vestlige efterretningstjenester opmærksomt den hurtige opbygning af et militærapparat inden for det østtyske politis rammer. Udviklingen kunne siges at indebære en markant ændring af hele det strategiske billede, idet der ikke blot var en ny potentielt fjendtlig hær under op-

⁴⁷ Kvartalsoversigt 4/1959. FE's arkiv.

⁴⁸ Kvartalsoversigt 1/1960. FE's arkiv.

⁴⁹ Ugeoversigt 3/1962 af 18. januar 1962. FE's arkiv.

bygning i nærområdet. Der var også føjet endnu en komplicerende faktor til det i forvejen brogede politiske billede i Tyskland.

Styrkebilledet, der tegnede sig, var en vækst inden for det „kasernerede politi“ i Østtyskland fra ca. 10.000 mand ved årsskiftet 1948/49 til ca. 100.000 mand i september 1949. En betydelig del af mandskabet bestod af værne-magtssoldater, der efter politisk omskoling var sendt tilbage fra fangenskab i Sovjetunionen. Ifølge ubekræftede forlydender var østtyskerne i efteråret 1949 ved at opstille den første division af den nye østtyske folkearmé. Konklusionen på gennemgangen af udviklingen gennem 1949 var, at opbygningen af det „kommunistiske Reichswehr“, der også omtaltes som „det røde Reichswehr“, var vidt fremskreden. Man måtte derfor i en ikke for fjern fremtid regne med tilstedeværelsen af en „slagkraftig tysk kampstyrke“ i Østtyskland.

Den mere eller mindre udtalte bekymring over denne udvikling syntes i sidste instans at bygge på en implicit sammenligning mellem befolkningsmentaliteten i Østtyskland og i de øvrige folkedemokratier. Tyskerne kunne nemlig, hed det i rapporten, i modsætning til befolkningerne i de øvrige satellitstater lide at være soldater, og spørgsmålet om verdensanskuelse var for dem underordnet i den sammenhæng (!). Det tilføjedes også, at mange i Folkepolitiet var landsknægtyper, der ikke kunne finde sig til rette i det civile liv. Mange så også, hævdedes det, en mulighed for at skabe et nyt Reichswehr gennem Folkepolitiet. Man kunne derfor ikke se bort fra den mulighed, at østtyske soldater ville være mere pålidelige end soldaterne i de andre folkedemokratier.⁵⁰ Med andre ord: det kunne ifølge efterretningstjenesten ikke udelukkes, at en østtysk hær kunne blive en værdifuld militær ressource for Sovjetunionen.

Ved en større reorganisering af folkepolitiet i januar 1951 blev der oprettet 24 såkaldte „Dienststellen“ (hver på 2400 mand) sammensat af flere våbenarter. De kunne ifølge de vestlige efterretningsfolk sammenlignes med en regimentskampgruppe. De 24 „Dienststellen“ blev set som kernen til en større østtysk hær. Det var vurderingen, at der på grundlag af „Dienststellen“ relativt hurtigt kunne opstilles 8 østtyske divisioner, medens en opstilling af 24 divisioner ikke ville kunne ske „inden for selv en kort årrække“. Fra dansk side interesserede man sig ligeledes for oprettelsen af „Hauptverwaltung Seepolizei“ i juli 1950, der i realiteten indebar skabelsen af en egentlig østtysk marine.⁵¹

Den kroniske krise i Østtyskland forhindrede ikke regimet i at fortsætte opbygningen af et militærapparat, der tydeligt nok udgjorde en hovedprioritering. Ved en omorganisering i efteråret 1953 indførtes en korpsinddeling af folkepolitiet, der indebar opstilling af syv østtyske divisioner (med 10 panser-

⁵⁰ Stabsorientering 1/50. En historik over udviklingen af det østtyske militær startende med det i 1946 oprettede „Grenzpolizei“ findes i Stabsorientering 4/51 af august 1951: „Det østtyske Folkepoliti“. FE's arkiv.

⁵¹ Stabsorientering 4/51 af august 1951. FE's arkiv.

regimenter opdelt i et nordligt og et sydligt korps). I alt omfattende ca. 65.000 til 70.000 mand. Først i januar 1956 proklameredes oprettelsen af en østtysk hær under navnet „Nationale Volksarmee“ (NVA), der dog stadig byggede på frivillighedsprincippet. Det var tolkningen, at regimets tvivl med hensyn til de værnepligtiges loyalitet spillede ind ved denne beslutning. Hæren, der i 1955 gik over til at foretage egentlige korpsøvelser, vurderedes ved udgangen af 1955 ikke at kunne opfylde en selvstændig operativ rolle, men vel at kunne støtte en sovjetisk.⁵²

Spørgsmålet om hærens loyalitet under en krig blev rejst til stadighed i de kommende år. Til gengæld herskede der ikke blandt vestlige eksperter tvivl om, at hærens kampkraft blev øget gennem 1956 og 1957. Efter begivenhederne i Polen i 1956 opgav russerne tilsyneladende at satse på den polske hær og begyndte at udstyre den østtyske hær med deres nyeste materiel, heriblandt T-54 kampvogne. Dette forhold sammen med en omorganisering af hæren og indledning af et øvelsesmæssigt samarbejde med russerne bidrog til en rimelig høj vurdering af hærens kampkraft.⁵³

Den østtyske hær, NVA, der i begyndelsen af 1960 blev anslået til at omfatte ca. 70.000 mand, vurderedes på dette tidspunkt at udgøre en lille, men veludrustet og veluddannet hær. Den kunne hurtigt udvides op til seks komplette kampdivisioner.⁵⁴

Flystyrker

I 1955 tales om en „meget væsentlig forøgelse“ af den i Østtyskland stationerede 24. Luftarmés kampkraft som følge af tilgang af et stort antal lette bombefly (total 320 af en styrke på 1310 fly), indsættelse af MiG-15 jagerfly som lavangrebsfly og det stærkt udbyggede kontrol- og varslingsnet i Østzonen.⁵⁵ I de følgende år blev flystyrkerne i Østtyskland rutinemæssigt udstyret med de nyeste og mest avancerede versioner af de sovjetiske MiG-jagerfly. Den mærkbare reduktion i antallet af sovjetiske fly i slutningen af 1950'erne gjorde sig ikke gældende i Østtyskland. Under Berlin krisen, specielt i 1960 og 1961, konstateredes en markant styrkelse af luftforsvaret gennem opstilling af misilbatterier.

Fra 1959 iagttoges en reduktion i antallet af fly ved Østersøflådens flyvevåben, der vurderedes at have nedlagt to regimenter og i 1962 angaves at være på 245 fly. På den baggrund fremlagde efterretningstjenesten i efteråret 1961

⁵² Månedsoversigt november 1953; Årsoversigt 1955; Årsoversigt 1956. FE's arkiv.

⁵³ Årsoversigt 1957. FE's arkiv.

⁵⁴ Kvartalsoversigt 1/1960. FE's arkiv.

⁵⁵ Månedsoversigt sept. 1955. FE's arkiv.

den tolkning, at der „består den mulighed, at Sovjetunionens nuværende planer indeholder en væsentligt reduceret interesse i at gennemføre offensive operationer på en nordvestlig front“. ⁵⁶ Som det vil fremgå af kap. 24, var det en vurdering, der ikke holdt stik.

Flådestyrker

På Østsiden var der i Østersøen indtil 1955 tale om et udpræget defensivt flådemønster. Der begyndte dog at tegne sig et billede af større sovjetiske flådeøvelser end tidligere i den østlige Østersø. Som en relativt isoleret meddelelse hed det i juni 1954, at russerne „i stadig stigende udstrækning“ benyttede „Swinemünde“ (Świnoujście) som base for mindre orlogsfartøjer. I 1955 gav et noget uroligt og atypisk flådebillede anledning til nervøsitet i København. Årets første måneder – der normalt ikke var øvelsestid – var således kendetegnet ved en omfattende russisk øvelsesaktivitet i den sydlige Østersø med basis i Gdynia og Baltijsk. De deltagende enheder bestod af krydsere, jagere, ubåde m.m. Ifølge Forsvarsstaben havde de sovjetiske enheder ikke tidligere anvendt Gdynia i tilsvarende omfang.

Ud på foråret og sommeren 1955 rykkede flådeaktiviteterne vestpå. I juni sporedes en vis uro hos den danske efterretningstjeneste, idet sovjetiske minestrygere havde udfoldet „unormal virksomhed“ i Warnemünde-området. Det blev ligeledes opfattet som et tankevækkende tegn, at der var indikationer på landsætningsøvelser i Tromper Wiek på Rügen i de sidste dage af maj. I øvelserne havde der ud over op til fem landsætningsfartøjer muligvis deltaget et handelsskib. Hvis dette kunne bekræftes, hed det, var det første gang, at handelsskibe havde deltaget i øvelser af denne art i Østersøen, hvilket indebærer, „at disse landgangsøvelser nu øves på et særdeles reelt grundlag“. I midten af august havde russerne tillige afholdt de hidtil mest omfattende flådeøvelser i Rügen-området. I september noteredes det, at russerne syntes at have overflyttet en minestrygerbrigade (12 enheder af T-43 klassen) fra Baltijsk til Świnoujście og Warnemünde. Denne placering måtte ifølge Forsvarsstaben betragtes som „en mere offensiv betonet basering af den sydlige flådes „støttestyrker“. I årsoversigten var billedet dog mere afdæmpet, idet der hverken blev talt om øvelser med landsætningsfartøjer eller om den overflyttede minestrygerbrigade. Til gengæld tolkedes bygning af mindre basiner i østtyske og polske havne som en tendens til at udbygge havne og maritime støttepunkter i den vestlige del af Østersøen. ⁵⁷I 1956 registreredes et

⁵⁶ Kvartalsoversigt 1/1962; Halvårsoversigt 2/1962, dækkende april -okt. 1962. FE's arkiv.

⁵⁷ Månedsoversigt juni 1954, månedsoversigter januar til oktober 1955, årsoversigt for 1955. FE's arkiv.

voksende antal russiske motortorpedobåde i Świnoujście, i august 1956 således mellem 20 og 40.⁵⁸

I en sammenfattende vurdering af den sovjetiske Østersøflåde fra slutningen af 1957 siges, at der ikke er grund til at foretage en omvurdering af den sovjetiske flådepolitik i Østersøen. Østersøflåden må stadig betragtes som en „Fortress Fleet“, som det hedder. Dens hovedopgave var at varetage sovjetiske interesser i Østersøen og hindre fremmede enheder i at bryde ind i Østersøen gennem de danske stræder. Flåden var i stand til at udføre offensive operationer af kort rækkevidde. Det understregedes, at det betydelige element af sovjetiske oceangående ubåde i Østersøen udgjorde et selvstændigt våben. Det lå i oversigtens formuleringer, at de mange store ubåde ikke i første række opfattedes som et dansk sikkerhedspolitisk problem. Der blev således ikke i oversigten taget stilling til de problemer, der kunne knytte sig til ubådenes passage af de danske stræder under en international konflikt. Endnu i slutningen af 1958 vurderede man med baggrund i det sovjetiske øvelsesmønster, at Østersøflåden var en kystbunden styrke, der skulle spille rollen som „hærens lænkehund“ på den nordlige flanke.⁵⁹

I 1959 konstateredes en voksende øvelses- og sejladsaktivitet ved alle tre østflåder i Østersøen. De sovjetiske passager af de danske farvande beløb sig dette år til 148 (mod 67 i 1958). Man hæftede sig tillige ved en intensiveret – eller i alle tilfælde mindre tilsløret – efterretningsvirksomhed til søs.⁶⁰

Østersøflåden omfattede ifølge Forsvarsstaben pr. 1. juli 1960 følgende enheder: 6 krydsere; 34 destroyere; 102 ubåde; 92 ubådsjagere; 132 ministrygere (60 store); ca. 200 motortorpedobåde; ca. 36 landsætningsskibe.⁶¹

Fra 1960 sporer man i de danske rapporter en ændret vurdering af den sovjetiske østersøflådes offensive kapabilitet. Forholdet var gennem 1950'erne, at man i Vesten havde en temmelig begrænset viden om Østersøflådens organisation og opgaver. Fra 1960 – efter at have modtaget nye oplysninger som det oplyses i kvartaloversigten – er man imidlertid i stand til at identificere den egentlige sovjetiske angrebsstyrke i Østersøen og dermed den styrke, der helt eller delvis kunne ventes indsat mod Danmark i tilfælde af krig. Angrebsstyrken opgives nu at bestå af to jagerbrigader med hjemsted i henholdsvis Liepaja og Baltijsk (samlet styrke: to krydsere og 14-16 jagere), ca. fem ubådsbrigader (i alt 39-47 ubåde) samt bombefly (60-120 stk.). Overraskende er vel her især, at så stort et antal ubåde (ca. halvdelen af enhederne) syntes beregnet til opgaver i selve Østersøen.⁶²

⁵⁸ Månedsoversigt august 1956. FE's arkiv.

⁵⁹ Årsoversigt for 1957; Kvartaloversigt 4/1958 (Årsoversigt). FE's arkiv. – En omfattende oversigt over Østersøflådens organisation og dislocering findes i Kvartaloversigt 2/1958. FE's arkiv.

⁶⁰ Kvartaloversigt 4/1959. FE's arkiv.

⁶¹ Kvartaloversigt 2/1960. FE's arkiv.

⁶² Kvartaloversigt 2/1960. FE's arkiv.

Der blev endelig nævnt introduktion af missilmotorbåde (Osa-klassen) på 200 tons. Det blev anslået, at der blev produceret 12 enheder pr. år, og det blev nævnt, at de ville kunne bruges i kystnære områder, dvs. i Østersøen.

Den endelige vurdering af Østersøflåden umiddelbart efter Cuba-krisen i 1962 var, at den var inde i en meget kraftig teknisk udvikling, og at dens kampværdi og beredskab måtte bedømmes højt.⁶³ Vurderingen af Østersøflådens kampkraft og betydning havde således ændret sig på få år. Det skyldtes i høj grad udrustningen med de nye missiler, der gav de sovjetiske enheder et decideret forspring i forhold til enhederne i de vestlige flåder.

Den polske og den østtyske flåde

De danske rapporter tegnede op igennem 1950'erne et temmelig negativt billede af den polske flåde på grund af dens forældede materiel og ringe aktivitetsniveau. Kun en flotille af landsætningsfartøjer syntes at fange interessen. I efteråret 1953 blev det meddelt, at ca. 10 landsætningsfartøjer siden midten af oktober 1953 konstant havde ligget i Świnoujście, hvilket var „et nyt træk“ i havnebilledet. Flotillen bestod i 1956 af fire store landsætningsfartøjer, der hver vurderedes at kunne løfte et infanterikompani eller to kampvogne, 10 mellemstore og fire små landsætningsfartøjer samt ni landingsmotorbåde.⁶⁴ Fra dansk side var man udmærket klar over, at der var tale om ældre typer. Selv om det ikke blev kommenteret, var en vis landgangskapacitet blevet placeret i Polens vestligste havn få timers sejlads fra Danmark.

I slutningen af perioden ændrede det negative billede af den polske flåde sig. Polen fik en mærkbar tilgang af sovjetiske ubåde (1956:11) og i 1957 en tilgang på to destroyere og rådede dermed over i alt fire af disse udpræget offensive enheder. I 1958 bemærkes det, at den polske flådes effektivitet var i stadig stigning. I juli 1958 konstateredes for første gang taktisk samarbejde til søs mellem de tre østflåder.⁶⁵

Hvad den nye *østtyske marine* angik, var det allerede i 1955 den danske vurdering, at østtyskerne var i færd med at skabe en flåde, „hvis betydning ikke bør underkendes ved bedømmelsen af de strategiske forhold i Østersøen“.⁶⁶ Den danske opmærksomhed var i de følgende år rettet mod at følge tilgangen af de mange nye enheder til flåden – ikke mindst på grund af den betragtelige mineudlægnings- og minestrygningskapacitet – men desuden af den årelange opførelse af en større „orlogsbase“ i Breitling ved Warnemünde. Installationen her omfattede såvel kystbatterier som havnefaciliteter. I som-

⁶³ Halvårsoversigt 2/1962. FE's arkiv.

⁶⁴ Månedsoversigt oktober 1953; Månedsoversigt januar/februar 1956. FE's arkiv. – I sommeren 1956 tales om en „voksende landgangskapacitet“ i Swinemünde. Der var nu op mod 20 landsætningsfartøjer af LCI-type, for størstedelen polske (Månedsoversigt august 1956. FE's arkiv).

⁶⁵ Kvartalsoversigt 2/1958. FE's arkiv.

⁶⁶ Årsoversigt 1955. FE's arkiv.

meren 1957 registreredes østtysk hydrografvirksomhed udført af et østtysk opmålingsfartøj i farvandet ved Stevns. Et andet opmålingsfartøj var virksomt i Femer Bælt. Disse aktiviteter skulle blive et tilbagevendende fænomen i de kommende år. Den danske vurdering var, at der var tale om målinger med militær baggrund af betydning for såvel minekrig som ubådskrig.⁶⁷ Det konstateredes i slutningen af 1957, at den østtyske flåde efter tilgang af to sovjetiske destroyere (Riga-klasse) samt ni sovjetiske motortorpedobåde og 3-5 kystubåde havde mulighed for „en vis offensiv optræden“ i modsætning til tidligere, hvor den udelukkende havde været defensivt orienteret.⁶⁸ Bag den forsigtige formulering lå uden tvivl den vurdering, at den nye østtyske marine nu var i stand til at optræde offensivt over for Danmark, dvs. at give sig i lag med danske minefelter.

Landsætningskapacitet

Da den danske Generalkommando i 1948 blev anmodet om at fremlægge, hvorledes den forestillede sig, at et angreb på Danmark ville finde sted, svarede den, at dette „... sandsynligvis [ville] forme sig som en kombineret aktion, omfattende angreb over grænsen, landsætning(er) fra søen og landsætning af luftbårne tropper“, jf. også omtalen til sidst i kap. 23. Man gjorde også opmærksom på, at de moderne landsætningsfartøjer – med deres evne til at løbe op på en strand – gjorde landet mere sårbart, idet invasioner kunne foretages på flere steder end tidligere. Specielt på dette punkt kunne den østlige kapabilitet gennem adskillige år dog ikke siges at være særlig foruroligende, idet såvel de sovjetiske som polske landsætningsfartøjer i hovedsagen bestod af amerikanske og tyske fartøjer fra 2. Verdenskrig. De repræsenterede i sig selv kun en begrænset trussel, og syntes at vidne om en lav prioritering af denne operationstype.

I København udelukkede man ikke, at en eventuel invasion af de danske øer kunne søges gennemført under anvendelse af handelsfartøjer eller fiskefartøjer, og man holdt fra dansk side gennem årene et vågent øje med antallet af disse fartøjstyper i østlandene, samt eventuelle koncentrationer af dem. År ud og år ind blev disse fartøjers passager af de danske farvande registreret og sammentalt – på samme vis som det skete med de østlige orlogsfartøjers passage. Under Cuba-krisen kunne den danske efterretningstjeneste derfor også give et vigtigt bidrag til det overordnede vestlige efterretningsbillede ved at viderebringe oplysninger om den sovjetiske skibstrafik til og fra Cuba i krisens forskellige faser. Fartøjsstatistikkerne blev bragt som bilag til de løbende

⁶⁷ Månedsoversigt juni 1957. FE's arkiv.

⁶⁸ Årsoversigt 1957. FE's arkiv. – I oversigten nævnes 16 søgående minestrygere af hhv. Kraken- og Habicht-klassen samt 42 kystminestrygere.

efterretningsoversigter (månedsoversigter eller kvartaloversigter). Lejlighedsvis, således i efteråret 1961, gav det store antal af sovjetiske fiskefartøjer, der søgte læ for efterårs- og vinterstormene ved Skagen, anledning til betænkelighed hos danske myndigheder. I 1961 befandt der sig 4-6 moderskibe og op til 150 trawlere i området. I november 1962, da fænomenet gentog sig, karakteriseres det som et „normalt adfærdsmønster“, som dog bør holdes under nøje observation.⁶⁹

Som det påpeges nedenfor i afsnittet om NATO's efterretningsvurderinger i kap. 23, fremhævede man fra dansk side i NATO den invasionskapacitet, som Østsiden rådede over i form af handels- og fiskefartøjer. Samtidig var man fra dansk side helt klar over, at gennemførelse af landsætningsoperationer ved hjælp af civile skibe var utidssvarende og indebar ekstra risici for en angriber.

Det er først i 1957, at billedet begynder at ændre sig. Dette år observerede vestlige efterretningstjenester en ny type af sovjetiske landsætningsfartøjer i den Finske Bugt. Fartøjerne blev angivet at være på ca. 500 tons og have en længde på ca. 60 meter.⁷⁰ I begyndelsen af oktober 1957 rapporterede efterretningstjenesten om en øvelse på Øsel (Saaremaa), hvor der indsattes såvel specialfartøjer som luftlandetropper. Øvelsen var ifølge den danske rapport karakteriseret ved „en betydeligt højere udviklet teknik“ end tidligere set. I 1958 omtaler man skabelsen af et egentligt sovjetisk marineinfanteri, hvis hovedstyrke udgjordes af to regimenter, heraf et stationeret i Baltijsk og et ved Riga. Vurderingen var, at de to regimenter (hver på ca. 2500 mand) udgjorde højtuddannede elitetropper, der forventedes indsat som første bølge under etablering af et brohoved på en fjendtlig kyst. Året ud er det dog vurderingen, at Sovjetunionens „rent tekniske muligheder“ for at udføre egentlig amfibiekrigsførelse synes små.⁷¹

I 1959 måtte man endnu en gang nuancere vurderingerne, idet man nu konstaterede indikationer på bygning af sovjetiske fartøjer til „egentlige amfibieoperationer“. Det var vurderingen, at den nye klasses egenskaber – sammenholdt med de eksisterende amfibiefartøjer – ville give Sovjetunionen „en stadigt stigende evne til at udføre kombinerede landgangsoperationer.“ I begyndelsen af 1960 var eksistensen af 10-12 enheder af den nye type blevet bekræftet. I sommeren 1961 observeredes for første gang en ny østtysk landsætningsfartøjstype (af ca. 30 meters længde) til søs. Meddelelsen blev ikke ledsaget af kommentarer. I 1962 vurderedes det, at østtyskerne var i gang med at bygge en serie på ca. 10 landsætningsfartøjer (hver på ca. 100 tons). Der var tillige formodninger om bygning af en endnu større type af landsætnings-

⁶⁹ Ugeoversigt 44/1962 af 7. november 1962. FE's arkiv.

⁷⁰ Ugeoversigt af 28. februar og 15. august 1957. FE's arkiv.

⁷¹ Månedsoversigt september 1957; Kvartaloversigt 3/1958; Kvartaloversigt 4/1958 (årsoversigt). FE's arkiv.

fartøjer (på ca. 600 tons). Ved årets udgang blev det bemærket, at seks enheder af den nye type var leveret til den østtyske marine.⁷²

I forbindelse med en større Warszawapagt-øvelse, der startede den 26.-27. september 1962 – dvs. umiddelbart før Cuba-krisens udbrud – iagttoges en større koncentration af sovjetiske, polske og østtyske flådefartøjer i Świnoujście-området. Særlig bemærkelsesværdig var ifølge rapporten det „ret store antal“ landsætningsfartøjer, i alt ca. 23, der deltog i øvelsen. Den danske efterretningstjeneste synes at have været noget mystificeret over samlingen af skibe, idet fartøjerne ikke blev sendt til søs. Man tog dog ikke stilling til i oversigterne, om der måske slet ikke var tale om en øvelse, men eventuelt en beredskabsforanstaltning med henblik på eventuelle fjendtligheder. Så sent som den 11. oktober 1962 kunne man ikke fastslå, om øvelsen var afsluttet eller ej.⁷³

Ved udgangen af 1962 stod det klart, at billedet havde ændret sig med hensyn til østsidens muligheder for at foretage mere avancerede landsætningsoperationer i Østersøen. I Warszawapagten havde man tydeligt nok besluttet, at de tre østlande ved Østersøen skulle skabe en flåde af moderne landsætningsfartøjer, og det stod fast, at Sovjetunionen uddannede marineinfanteri til indsættelse i en første angrebsbølge. Den danske militære efterretningstjeneste registrerede samtidig øget østlig efterretningsaktivitet omkring danske kystforhold og efterspørgsel efter danske kort (jf. afsnittet om fremmede efterretningstjenesters aktiviteter) og har næppe kunnet undgå at kombinere de forskellige oplysninger. For det danske forsvar rejste denne udvikling bl.a. spørgsmålet om, hvor stor en kapacitet østsiden kunne indsætte i en eventuel landgangsoperation mod Danmark. En analyse fra årsskiftet 1962/63 kom til det resultat, at Sovjetunionens amfibiefartøjer kunne tage to regimente pr. vending.⁷⁴ Altså 5.000-6.000 mand pr. angrebsbølge. Der ville ligeledes kunne fremføres to luftbårne regimente pr. vending, men der skulle ifølge analysen være ringe lufttransportkapacitet til rådighed.

Nutidsvurdering af østlige kapabiliteter

Vurderingen i dag af udviklingen omkring de sovjetiske militære kapabiliteter i perioden fra 1945-62 afviger ikke grundlæggende fra det billede, de vestlige efterretningstjenester fik opbygget i slutningen af perioden, hvor efterretningsmaterialet begyndte at flyde rigeligere som en konsekvens af en række nye indhentningsmetoder, herunder satellitovervågning. De vestlige lande opnåede i slutningen af 1950'erne en omfattende og ganske præcis viden om

⁷² Kvartaloversigt 4/1959; Halvårsoversigt 2/1961; Halvårsoversigt 2/1962. FE's arkiv.

⁷³ Ugeoversigter 39/1962 og 40/1962. FE's arkiv.

⁷⁴ Halvårsoversigt 2/1962. FE's arkiv.

de militære kapabiliteter, Sovjetunionen og dens forbundsfæller besad. Det gjaldt på hær- som på flåde- og flyområdet og i særdeleshed for de sovjetiske styrker disloceret uden for Sovjetunionen. Mere begrænset var kendskabet til Sovjetunionens kraftigt udbyggede luftforsvarssystem, der slugte en betragtelig del af forsvarsbudgettet (ca. 15%). Vanskeligt var det selvsagt på grund af ekstrem hemmeligholdelse at følge udviklingen på det stærkt eksperimenterende missilområde samt på ABC-området. Det skal bemærkes, at en række oplysninger indsamlet af de vestlige efterretningstjenester om sovjetiske forhold i den her skildrede periode fortsat er utilgængelige for forskere.

En række forhold vil formentlig først blive afklaret, når de sovjetiske militærarkiver en gang bliver åbnet for forskere. Det gælder f.eks. spørgsmålet om størrelsen af den røde hær, der også i dag er genstand for diskussioner blandt militærhistorikere, og hvor nogle hævder, at de vestlige efterretningstjenester overbetonedede Sovjetunionens landmilitære styrke for at sikre en vestlig oprustning, medens andre går ind for eksistensen af de 175 sovjetiske divisioner, der var det styrketal, man arbejdede med i NATO. Den vestlige styrkevurdering bevægede sig som skildret ovenfor efter gentagne sovjetiske styrkereduktioner ned mod 150 divisioner i begyndelsen af 1960'erne, et tal der i øvrigt ikke forekommer overvældende stort, når man tager i betragtning, at de sovjetiske divisioner med deres ca. 10.000 mand var væsentligt mindre end de vestlige.

De senere års ganske omfattende nye viden om den dynamiske sovjetiske våbenudvikling på især missil- og flyområdet skyldes ikke så meget de russiske myndigheder som beretninger fra enkeltpersoner samt fra de udviklingsindustrier og fabrikker, der efter Sovjetunionens sammenbrud skal leve under nye arbejds- og konkurrenceforhold og har en interesse i at berette om deres succes'er. Det fremgår af oplysningerne, at den energiske udvikling af de sovjetiske våbenprojekter igennem 1950'erne i mange tilfælde skyldes kreative konstruktionsværksteder, der lagde pres på militæret. Som en konsekvens af disse forhold er det i dag muligt i store træk at skildre den intensive forskningsproces, der resulterede i udviklingen af de forskellige typer kernevåben, missiler og flytyper. Det fremstår klart, at den dominerende kraft i udviklingen var den dynamiske, men svingende ministerpræsident, der lod de ledende våbeningeniører konkurrere, men ikke underkastede våbenprogrammerne den kontrol af uafhængige eksperter og militærpersoner, som de krævede. Resultatet var i adskillige tilfælde dobbeltarbejde og kostbare fejludviklinger.⁷⁵

⁷⁵ Robin Higham, John T. Greenwood and Von Hardesty (Eds.), *Russian Aviation and Air Power in the Twentieth Century*, 1998; Pavel Podvig (Ed.), *Russian Strategic Nuclear Forces*, 2001. – Sergei N. Khrushchev, *Nikita Khrushchev and the Creation of a Superpower*, 2000, rummer et omfattende materiale om vekselspillet mellem ministerpræsidenten og missil- og flydesignerne. Sergej Khrusjtjov virkede som ingeniør under den fremtrædende missilkonstruktør Vladimir Khelomej.

Det fremstår i dag mere klart end tidligere, at såvel Stalin som Khrusjtjov i deres militære dispositioner handlede under indtryk af en udtalt amerikansk økonomisk og militær overlegenhed, og at begge med alle midler – herunder ikke mindst med vildledning og bluff – søgte at komme på niveau med amerikanerne ud fra den betragtning, at kun en effektiv sovjetisk afskrækkelsesstyrke kunne garantere deres lands sikkerhed. Hverken Stalin eller Khrusjtjov udelukkede muligheden af et vestligt angreb og forberedte sig på denne eventualitet.

Medens Stalin tilsyneladende søgte at skabe balance i forhold til USA ved at opruste på traditionel vis og forsøge at kopiere vestlig styrkeopbygning gennem ordrer om masseproduktion af bombefly og skabelse af en højsøflåde af slagkrydsere (men uden hangarskibe!)⁷⁶, er det i dag lettere end dengang at se, at Khrusjtjov på mange måder var en revolutionær i forsvarsspørgsmål, og at han forsøgte at løse Sovjetunionens sikkerhedsproblematik gennem det, man har kaldt en „asymmetrisk våbenstrategi“.⁷⁷ Kernen i hans politik synes at have været en overbevisning om, at krige mellem stormagterne ikke gav mening i kernevåbnenes tidsalder. Dette var en markant ændring af Stalins – og Mao Tse Tungs – teorier. Ved at bygge forsvaret på trussel om indsættelse af missiler med kernevåben, dvs. kernevåbenafskräkkelse, kunne krige holdes på afstand – og det samme kunne udgifterne til store konventionelle militærapparater. Hans bærende tanke synes at have været at sikre Sovjetunionen gennem udvikling af en missilbaseret atomslagstyrke for at kunne kanalisere midlerne over i en udvikling af det civile samfund i Sovjetunionen. Det synes tillige at have været hans opfattelse, at den sovjetiske atomslagstyrke ikke behøvede at matche den amerikanske i enhver henseende, men ville virke afskrækkende, hvis der var sikkerhed for, at nogle kernevåben nåede deres mål.⁷⁸

Khrusjtjovs intention om at skabe en form for kernevåbenbalance i forhold til USA baseret på minimalafskräkkelse blev hverken kronet med succes udadtil eller indadtil. Udadtil er der næppe tvivl om, at hans kernevåbendiplomati baseret på „brinkmanship“ – særligt udpræget i forbindelse med Cubakrisen i 1962 – hans kraftige retorik og lejlighedsvis vildt overdrevne udtalelser om f.eks. den sovjetiske missilkapacitet – der skulle skjule de mange problemer den sovjetiske missiludvikling løb ind i – influerede stærkt på et nervøst amerikansk politisk miljø og tilskyndede amerikanerne til den omfattende missiloprustning, Kennedy-administrationen iværksatte i 1960'erne. Hans uden tvivl alvorligt mente ønske om at reducere Sovjetunionens konventionelle styrker blev registreret i Vesten, men indtrykket af de foretagne re-

⁷⁶ For Stalins flådepolitik se Jürgen Rohwer og Mikhail S. Monakov, *Stalin's Ocean-going Fleet. Soviet Naval Strategy and Shipbuilding Programmes*, 2001. – Beskrivelsen af perioden 1945-53 i denne bog er baseret på kilder fra de sovjetiske flådearkiver.

⁷⁷ William Taubman, Sergei Khrushchev and Abbott Gleason (Eds.), *Nikita Khrushchev*, 2000, s. 247.

⁷⁸ Egbert Jahn (Ed.), *Soviet Foreign Policy: Its Social and Economic Conditions*, 1978, s. 127f.

duktioner af tropper og fly formåede ikke at bundfælde sig på baggrund af Sovjetunionens ikke særligt tillidsskabende diplomati og afprøvning af større og større kernevåben.

Indadtil blev Khrusjtjov tvunget ind på en vanskelig balancegang, hvor han på den ene side skulle sikre sig generalernes loyalitet og på den anden side søgte at gennemføre omfattende reduktioner og ændringer af militæret. I forsøget på at styre uden om skabelse af de balancerede og uhyre omkostningskrævende militærapparater, som hans efterfølgere gik ind for – og som bidrog til at bringe Sovjetunionen til tiggerstaven – kan det ikke undre, at hans periode blev karakteriseret ved en stadig kamp mod og diskussion med et indflydelsesrigt officerskorps og et voksende militært-industrielt kompleks. Elementer af hans politik peger frem mod Gorbatjov. I sidste ende led Khrusjtjov nederlag, og han kan ud fra sine intentioner i en vis forstand betragtes som en tragisk figur.

For Khrusjtjov syntes det nye missilvåben at indebære en løsning på Sovjetunionens strategiske problemer.⁷⁹ Man har i den forbindelse talt om hans „missilmani“. Overordnet prioriterede han – hvad man straks bemærkede i Vesten – det nye missilvåben, der i 1959 udnævntes til at være en selvstændig våbenart. Denne udvikling var uden tvivl udtryk for en revurdering af hele det sovjetiske militærapparat, men syntes i første omgang at være gået ud over flyvevåbnet, der ikke rangerede så højt i det militære hierarki og lettest kunne slankes. Han prioriterede ikke udviklingen af bombefly, som han betragtede som forældede i sammenligning med missilerne.

På flådeområdet foretog Khrusjtjov allerede i starten af sin regeringstid et opgør med Stalintidens tænkning og programmer, der resulterede i afskediggelse af flådechefen admiral Kusnetsov og begrænsning af hele Stalins krydserprogram. Han var generelt ikke interesseret i flådespørgsmål og synes at have haft tvivl med hensyn til den sovjetiske overfladeflådes indsatsmuligheder i en kommende krig. Af denne grund foretog man aldrig den prioritering af destroyerprogrammet, som man frygtede i Vesten omkring 1960. I stedet valgte man at satse på undervandsbådsflåden, der blev udstyret med de nye krydsermissiler og således fik våben, som de vestlige stater ikke havde sidestykke til på dette tidspunkt. De første sovjetiske undervandsbåde med ballistiske missiler havde dog en meget begrænset kapacitet (to missiler hver) og først i 1963 blev det muligt for russerne at foretage en undervandsaffyring.⁸⁰

Den største udfordring for en reformivrig ministerpræsident var naturligvis Sovjetarmeen, der betragtede sig som garanten for Sovjetunionens sikkerhed og principielt var mod reduktioner. Han skar Stalins store hær ned fra 5.4 mil-

⁷⁹ Den seneste sammenfatning af Khrusjtjovs kernevåbenpolitik er foretaget af Vladislav M. Subok og Hope M. Harrison i artiklen „The Nuclear Education of Nikita Khrushchev“ (John L. Gaddis m.fl. (Eds.), *Cold War Statesmen confront the Bomb*, 1999, s. 141-68).

⁸⁰ *Samme sted* s. 250ff.

lions mand til 4.4 millioner i 1956 og til 2.4 millioner efter en sidste stor nedskæring i 1960 på 1.2 millioner mand. Det traditionsrige artilleri blev nedprioriteret til fordel for missilstyrkerne. Skal vi tro Sergej Khrusjtjov, ministerpræsidentens søn, skal faderen over for de forfærdede generaler have stillet spørgsmålstegn ved hærens værdi og have udtalt, at nogle få dusin missiler var tilstrækkelige til at afskrække krig. Ifølge samme kilde gik Khrusjtjov i slutningen af sin regeringstid så vidt som til at overveje at skære Sovjetarmeen ned til en territorialhær af beskedent omfang!⁸¹

På hærområdet synes Khrusjtjov at have været imod den kostbare stationering af sovjetiske tropper i Østtyskland, Polen og Ungarn. Ikke mindst de enorme omkostninger ved udstationeringen synes at have været ham imod. Hvis krig var afskrevet som brugbart udenrigspolitisk middel, var der selvsagt heller ingen grund til at holde en uhyre bekostelig invasionsstyrke kampberedt i Østtyskland år efter år. Han synes dog ikke at have villet forcere sagen under den modstand, der eksisterede mod tilbagetrækning fra såvel forbundsfæller (Gomulka, Kadar) som fra ledende sovjetiske officerer.

Kerne våben

Det stod allerede for samtiden klart, at Khrusjtjov bluffede med hensyn til Sovjetunionens kernevåbenstyrke og havde gjort det siden Suezkrisen i 1956. Dette gjaldt ikke mindst på de interkontinentale ballistiske missilers område. I august 1957 afprøvede Sovjetunionen med succes det første missil af denne type. Deployeringen af missiler startede i 1961 og varede til 1964. Deployeringen løste ikke balanceproblemet i forhold til USA, idet antallet af missiler var begrænset (1962: i alt 38 deployerede missiler), og der var ikke siloer til dem. Forholdet var i 1962, at USA besad en udpræget strategisk overlegenhed i forhold til Sovjetunionen, idet Sovjetunionen højst kunne aflevere ca. 300 kernevåben mod mål i USA, heraf ca. 270 på 160 bombefly, medens amerikanerne kunne levere mere end det tidobbelte antal mod mål i Sovjetunionen. Sovjetunionens kernevåbentrussel var derfor primært rettet mod mål i Europa – som den havde været i 10 år – og mod sømål. Truslen bestod i 1962 af 37 ubåde udstyret med ballistiske missiler eller krydsermissiler samt forskellige typer af missiler under ICBM-niveau samt kernevåben fremført af fly.⁸²

Den manglende strategiske balance indgik også som en vigtig forudsætning for Khrusjtjovs beslutning om at deployere kernevåben på Cuba i 1962, hvor der blev opstillet såvel kernevåbenbærende mellemdistancemissiler som krydsermissiler og atombomber (tilsyneladende i alt 158).⁸³ Khrusjtjovs Cuba-

⁸¹ Sergei Khrushchev, *The Military-Industrial Complex, 1953-64*, i: William Taubman, Sergei Khrushchev and Abbott Gleason (Eds.), *Nikita Khrushchev*, 2000, s. 245ff.

⁸² Pavel Podvig (Ed.), *Russian Strategic Nuclear Forces*, 2001, s. 5, 236ff.

⁸³ Steven J. Zaloga, *The Kremlin's Nuclear Sword*, 2002, s. 82ff.

Cubakrisen: sovjetiske skibe lastet med raketter sejlede gennem de danske farvande. Øverst ses agterskibet på M/S Kasimov, taget af Flyvevåbnets fotojagere nord for Læsø den 21. oktober 1962, kl. 18.10. Lastens art ses tydeligt. Skibet var det andet, der vendte om. Nederst ses M/S Krasnograd den 22. oktober 1962 ud for Anholt. Skibet var det første til at vende om, den 23. oktober kl. ca. 8.00. (FE)

eventyr fremstår i dag som et forhastet og uigennemtænkt projekt, hvor militære betænkeligheder blev skubbet til side i en operation, der tilsyneladende havde som hovedformål at redde den meget nye forbundsfælle Fidel Castro fra en formodet amerikansk invasion og Sovjetunionen fra et stort prestigetab i den tredje verden.⁸⁴ Cuba-krisen endte som en ydmygelse af Sovjetunionen, der måtte trække kernevåbnene tilbage, men lærte formentlig den sovjetiske ledelse, at det var på tide at indstille den ofte praktiserede bluff-politik og ikke udfordre en modstander, der var meget stærkere end en selv. Endelig lærte Sovjetunionen formentlig også, at det var bedre helt at undgå kriser end at skulle praktisere krisestyring. Cuba-krisen blev ikke gentaget.⁸⁵ Krisen var givetvis en udenrigspolitisk lærestreg, men også en gave til Khrusjtjovs modstandere og til oprustningskræfterne i Sovjetunionen og formentlig en vigtig forudsætning for det følgende årtis store oprustning.

Medens Sovjetunionens cubanske eventyr i 1962 forlængst er behandlet i en omfattende litteratur på grundlag af et stort kildemateriale, er det først inden for de seneste år kommet frem, at Sovjetunionen allerede tre år før Cuba-operationen foretog en beslægtet opstilling i Østtyskland.

Verdens første operationelle mellemdistancekernevåbenmissil var det nyudviklede sovjetiske mellemdistancemissil R-5M (NATO-betegnelse SS-3 Shyster), der kunne sende et sprænghoved på 300 Kt over 1200 km. Våbnet blev meldt operationsklart i juni 1956 og deployeret i 1957. En hemmelig fremskudt deployering skete i 1959 i Østtyskland, hvor en missilbrigade (med fire affyringsramper, hver udstyret med tre missiler), blev meldt operationssklar til ministerpræsident Khrusjtjov i begyndelsen af maj 1959. Allerede i august 1959 blev installationerne, der var anbragt ved Vogelsang og Fürstenberg nord for Berlin, imidlertid taget ned og i stor hast flyttet til sovjetisk territorium i Kaliningrad-området.

Missilerne kunne fra deres fremskudte position i Østtyskland nå en række vigtige mål i Vesteuropa. Det gjaldt befolkningscentre som London, Paris, Ruhr og Bruxelles, men også de store vesteuropæiske havne, samt de vestlige affyringsramper for „Thor-missiler“ samt de flyvepladser, som USA's Strategic Air Command brugte. For første gang kunne Sovjetunionen gennemføre et egentligt overraskelsesangreb mod enkelte vestlige mål. Indtil da havde landet været afhængigt af at fremføre kernevåben med fly. En konsekvens af våbne-nes efterfølgende flytning til Kaliningrad-området var, at Sovjetunionen i en periode ikke kunne true Paris og London med missilangreb.

Med disse mellemdistancemissiler besad Sovjetunionen et våben, med hvilket de formentlig håbede på at udligne amerikanernes voksende overlegenhed på kernevåbenområdet. De indgik som et element i opbygningen af terrorbalancen, men samtidig formentlig også som en brik i det storpolitiske spil

⁸⁴ For Khrusjtjovs motiver se senest William Taubman, *Khrushchev. The Man and his Era*, 2003, s. 529ff.

⁸⁵ Raymond L. Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, 1987, s. 127.

om en Berlin-løsning. Om den hastige fjernelse af missilerne står i forbindelse med, at de vestlige efterretningstjenester havde fået kendskab til dem, eller at Sovjetunionen ønskede en bedre forhandlingsposition i forbindelse med Khrusjtjovs besøg i USA i september 1959, må indtil videre stå hen i det uvisse. Deployeringen blev først kendt af en større offentlighed i 1999.⁸⁶

⁸⁶ „Geheimoperation Fürstenberg“, i: *Der Spiegel* 17. januar 2002, s. 42-46; Matthias Uhl and Vladimir I. Ivkin, „Operation Atom“. The Soviet Union's Stationing of Nuclear Missiles in the German Democratic Republic, 1959, i: *Cold War International History Project Bulletin*, Issue 12/13 2001, s. 299-307.